

Verdenshistorisk oversigtsforløb

Udarbejdet af Nikolaj Petersen, Egå Gymnasium

Oldtiden

(ca. 3200 f.Kr.-476 e.Kr.)

Civilisationens opståen

De første civilisationer opstod i flodsletterne langs de fire store floder Tigris og Eufrat i Mesopotamien, Nilen i Ægypten, Indus i Indien og Huang He i Kina, der alle afvander de områder langs bjergene, hvor de første landbrug opstod. De var alle i stand til at sikre den store, regelmæssige høst, der var nødvendig for en stor befolkning, og der opstod byer med tusind og senere ti tusind indbyggere. I Mesopotamien var der allerede omkr. 3500 f.Kr. nogle stykker, i Ægypten udvikledes bysamfund omkr. 3200 f.Kr., og på Indus-sletten opstod den harappiske civilisation omkr. 2500 f.Kr. Civilisationen i Nordkina er tilsyneladende udviklet helt eller delvis uafhængigt af de andre omkr. 1800 f.Kr.

Disse samfund havde mange fællestræk: udviklingen af byer, skriftsprog, store offentlige bygninger samt et politisk statsapparat. Landbrugsproduktionens store overskud, der var muliggjort ved kunstvanding - i Mesopotamien høstede man 60, 70 eller tilmed 80 gange det såede - frigjorde en stor del af samfundets indbyggere til andre aktiviteter end landbrug, som for eksempel håndværk og handel. Dette medførte dannelsen af en herskende klasse, der samlede sig rigdomme ved at udnytte arbejdskraften og ved at udskrive skatter. I Mesopotamien var herskeren også ypperstepræst, og templet var et vitalt element i det politiske system. Templets monumentale bygning var en påmindelse til alle borgerne om den magt, der styrede deres daglige liv. Den centraliserede magt i disse samfund fostrede et særligt lovsystem, en stående hær, et permanent bureaukrati og opdelingen af samfundet i adskilte klasser. Staten lønnede også skrivere, der sædvanligvis var oplært og ansat i templerne. De tidligste former for skriftsprog blev anvendt til at holde rede på varer, lønninger og skatter, men inden længe tjente de også andre formål: at bevare religiøse traditioner, som dermed blev hellige bøger; at optegne samfundets regler og bestemmelser som blev til lovbøger; og at optegne myter som udviklede sig til historie og litteratur.

Da flodsletterne, bortset fra landbrugsprodukter, manglede de fleste andre naturlige ressourcer, opstod der en livlig handel, hvor man udvekslede luksusvarer og råstoffer fra andre områder med byernes tekstiler og forarbejdede varer. Herved udvikledes der handelscentre i en stor bue fra det østlige Middelhav til Indus-dalen og Kina. Byerne fik dermed en indflydelse, der ikke stod i forhold til deres begrænsede geografiske udstrækning. Det var dog ikke i alle områder dette skete: I Australien, Afrika, Europa, Amerika og store dele af Asien var der ingen byer - de første civilisationer på det amerikanske kontinent opstod først ca. 1500 f.Kr. (og de stod ikke i gæld til ideer udefra). Alligevel var væksten i de første bycentre med deres tekniske færdigheder, skriftsprog og klasseforskelle indledningen til en ny fase i udviklingen af det menneskelige samfund. (PHA18-19)

Ægypten (ca. 2950-1100 f.Kr.)

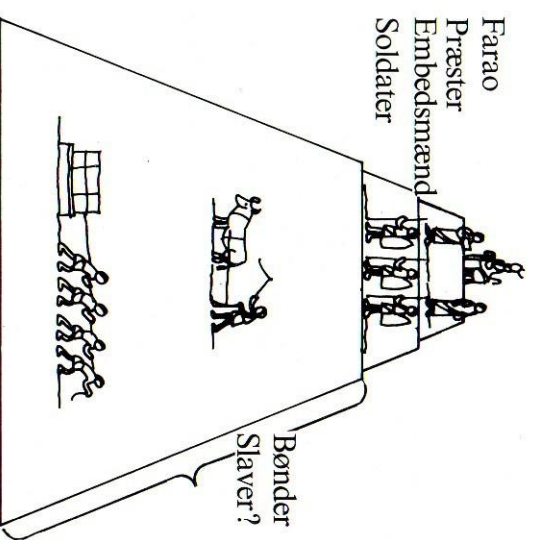
POLITIK OG ØKONOMI

Agerdyrkning langs Nilen var mindre krævende end i de andre flodkulturer, idet flodens oversvømmelser hvert år aflejrede et frugtbart slamlag på markerne, som derefter kunne tilsås, så markerne endda kunne give flere afgrøder årligt. Følgen blev større produktion for mindre indsats. Den frie tid kunne anvendes til håndværksproduktion og handel. Derfor opstod i løbet af 3000-tallet en række bysamfund præget af specialisering og klasseforskelle, som skabte et marked for statussymboler som guld, ædelsten, fine tekstiler og sjældne byggematerialer. Mellem disse byer kom det ofte til konflikter om beherskelsen af vigtige handelsveje. Alliancer og krige førte først til større høvdingedømmer og siden til, at Ægypten, der strakte sig ca. 1100 km langs Nilens bredde fra Aswan til Middelhavet, blev samlet under en hersker o. 2.950 f.Kr. Efter dette tidspunkt var det hovedreglen, at Ægypten var et samlet rige, om end der fra tid til anden var splittelsesperioder. Den ægyptiske kultur blomstrede især i tre perioder: 1) Det Gamle Rige o. 2630 - 2125 f.Kr., hvor bl.a. de store pyramider blev bygget, 2) Det Mellemske Rige o. 2000-1800 f.Kr. og 3) Det Nye Rige 1550-1100 f.Kr., hvor riget nåede sin største udstrækning, idet Nubien, Palæstina og Syrien blev underlagt. (NP)

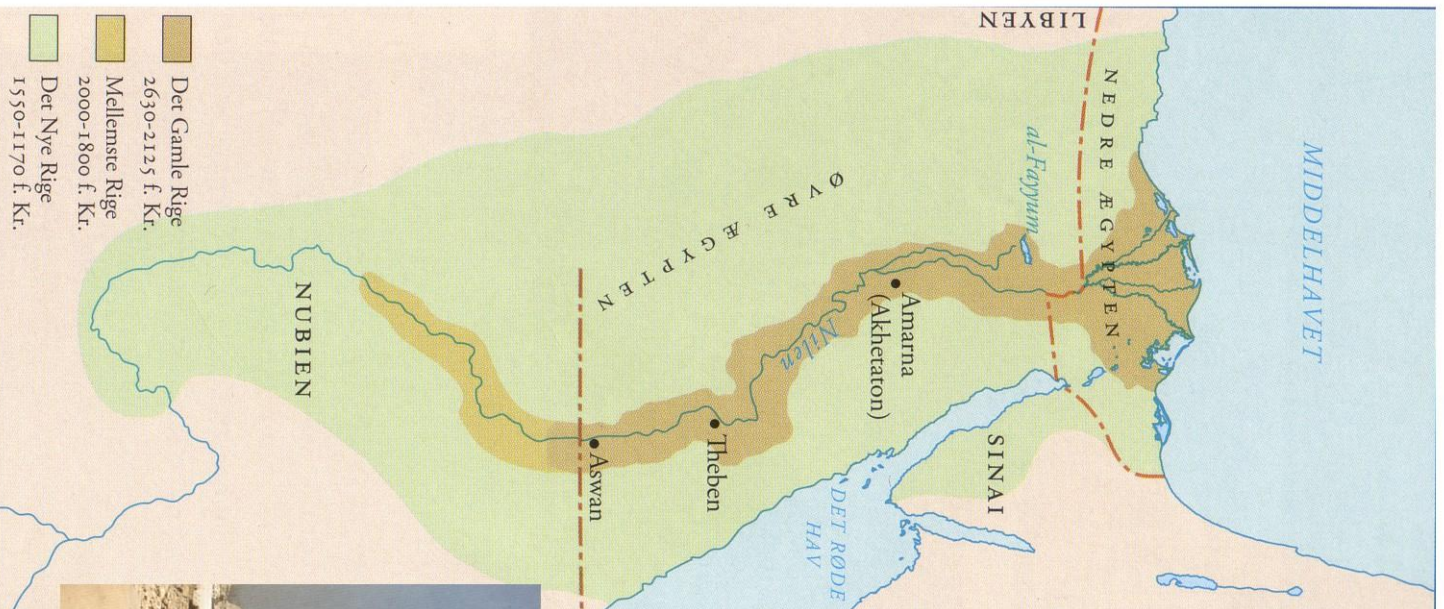
STAT OG RELIGION

Religionen spillede en afgørende rolle i ægyptisk kultur og samfund. For ægypterne afspejlede solens gang over himlen, årstidernes gentagelse og Nilens regelmæssige oversvømmelser både det enkelte menneskes og samfundets eksistens. Guderne opretholdt dette mønster. Derfor blev gudedyrkelsen vigtig for bevarelsen af den store sammenhæng. Også gravkulten spillede en stor rolle. Den afdødes sjæl fortsatte sit liv i en døde-verden. Men da kroppen fortsat var sjælens bolig, var det vigtigt, at den blev bevaret og anbragt i en sikker og veludstyret grav. Hvis kroppen gik tabt, ville sjælen blive hjemløs og gå til grunde. Derfor udviklede ægypterne tidligt en avanceret balsameringsteknik.

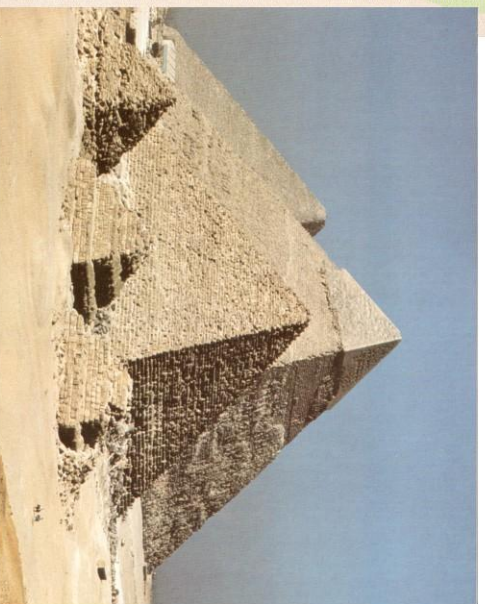
Det var faraos opgave at sikre samfundets beståen og verdens gang ved at ofre til guderne. Disse afgørende ritualer blev gennemført ved templerne, som var gudernes boliger på jorden. Opførelse af templer til guderne og af gravanlæg blev derfor vigtige fællesprojekter. De var en del af årsagen til den kraftige centralisering fra Det Gamle Riges tid. Bønderne, der som tvangsudskrevne udførte de store byggerier, deltog med deres arbejde i verdens opretholdelse. Bygningerne blev synlige beviser på stabilitet og

Det egyptiske samfund.

Oldtidens Ægypten

Pyramiderne i Giza

sammenhæng i verden. Samtidig udtrykte de faraos og den magthavende elites ophøjede stilling og magt. Ideologien var så effektiv, at der ikke fandtes et særligt militærapparat før Det Ny Rige.

Kongedømmet blev anset for at være oprettet af guderne og farao deres arvtager. Men det var embedet, der var guddommeligt, ikke farao. Han varetog forbindelsen til guderne på samfundets vegne. For at kunne det måtte han optræde i rollen som gud med titel af Horus, himmelguden Osiris og Isis' søn. Det er dog sandsynligt, at uoplyste ægyptere ikke har kunnet se forskel på farao og en gud. Uanset hvordan man tolker indholdet i faraos embede, så er det et markant eksempel på det guddommelige kongedømme, teokratiet, hvor magtudøvelsen finder ikke bare sin begrundelse, men også sit udtryk i religionen. (O16-18)

SAMFUND

Farao havde i teorien den enevældige magt. Men embedsmænd og præster med stor autoritet sørgede for statens opgaver på hans vegne.

Befolkningen bestod af embedsmænd, der beherskede skrivekunsten, og de op mod 95% af befolkningen, der ikke kunne læse og skrive. Den sidste gruppe bestod af bønder, håndværkere, arbejdere og krigsfanger, der blev benyttet som slaver. Kilderne tyder imidlertid på, at det var muligt at bevæge sig opad i samfundet.

Hæren var professionel og bestod af op mod 50.000 mand. Størstedelen af soldaterne var bevæbnet med bue, pil og økse. Dertil kom eliteenheder med stridsvogne bemandet med vognstyrer og bueskytte. Aflønningen var brugsret til et stykke land.

Templerne, som rådede over store godser, blev administreret af præsterne. Men ofte ser vi kongelige embedsmænd som bestyrere af tempelgodser. Årsagen hertil skal nok søges i den flydende grænse mellem statslige og religiøse interesser. De vigtigste embeder var knyttet til skat-teopkrævning og forvaltning af de statslige magasiner. Som i Mesopotamien betalte bønderne skat i form af afgrøder (naturalieskat), som blev afleveret i de statslige magasiner. Herfra udbetaltes løn til arbejdere ved statsarbejderne (fx pyramiderne). Det var med andre ord en redistributions-økonomi. (O18)

Hellas (ca. 700-300 f.Kr.)

DEN STORPOLITISKE UDVIKLING

Samtidig med Det Nye Rige i Ægypten oplevede det græske område også en kulturel blomstring i form af de såkaldte minoiske og mykenske kulturer, der havde deres politiske centrer henholdsvis på Kreta og på det græske fastland. O. år 1100 forsvandt disse højkulturer, der havde haft tæt kontakt med Ægypten og Mesopotamien, imidlertid, og Grækenland gik ind i en nedgangsperiode på flere hundrede år, hvortil vi har meget få kilder. O. år 700 begyndte den græske kultur igen at blomstre, og de græske byer anlagde fra dette tidspunkt kolonier ud over hele Middelhavet, som grækerne efterfølgende kom til at dominere handelsmæssig og til dels også politisk. O. år 500 truedes de græske bystater af det ekspanderende Perserrige (med hovedsæde i det nuværende Iran), men ved at stå sammen lykkedes det for grækerne at slå perserne tilbage i 480-479. Sammenholdet mellem grækerne holdt dog kun kort – fra 431-404 udkæmpede Athen og Sparta støttet af hver deres allierede en blodig krig om herredømmet i det græske område, som endte med athensk nederlag. Sparta kunne imidlertid ikke udnytte sejren, og Grækenland kastedes ud i en lang række krige i 300-tallet. Først da Philip af Makedonien i 338 f.Kr. besejrede de græske bystater, sluttede stridighederne i Grækenland, idet bystaterne blev en del af det makedonske verdensrige, der opbyggedes af Philips søn, Aleksander den Store. (NP)

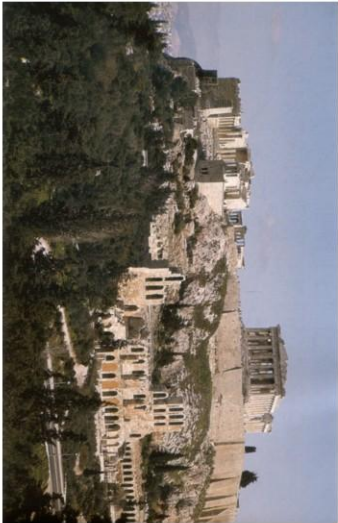
SAMFUND OG STAT: DEN GRÆSKE BYSTAT

Der fandtes ikke en samlet græsk stat, men det græsktalende område var opdelt i en lang række *bystater*. En bystat bestod af en borg, akropolis, hvor indbyggerne kunne søge beskyttelse. Rundt om borgen lå byen og uden om denne igen de marker, som oprindeligt have været byens livsgrundlag. Grækerne var nok klar over, at alle, der talte græsk, hørte til samme folk, hellenerne. Imidlertid følte den enkelte græker *loyaliteten* over for bystaten langt stærkere. Den kæmpede de for i de mange stridigheder og krige mellem bystaterne, som kom til at præge Grækenlands historie.

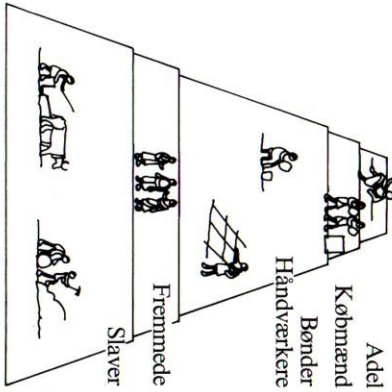
Som *borger* i bystaterne blev kun regnet mænd, som ejede jord, som gjorde militærtjeneste, og som var født af frie borgere. Forskellige lokale forhold, traditioner og erhvervsmuligheder gjorde bystaternes styreformer forskellige. I Athen f.eks. afgjorde borgerne alle sager gennem forskellige afstemnings- og lodtrækningsmetoder, og de varetog alle hverv, som skulle passes i byen. De var på skift politimestre, havnefogeder, dommere osv. Alle

Kolonisation og handel 750 – 550 f.Kr.

Akropolis i Athen

Det athenske polis-samfund

Fenikiske bogstaver ca. 1000 f. Kr.	Egyptiske hieroglyffer ca. 3000 f. Kr.	Græske bogstaver ca. 600 f. Kr.	Latinske bogstaver 114 e. Kr.
K	𐤀	A	A
𐤁	𐤁	B	B
𐤂	𐤂	Γ	G
𐤃	𐤃	Δ	D
𐤄	𐤄	E	E
𐤅	𐤅		V
𐤆	𐤆	Λ	L
𐤇	𐤇	Μ	M
𐤈	𐤈	Ν	N
𐤉	𐤉	Ο	O
𐤊	𐤊	Π	P
𐤋	𐤋	Φ	Q
𐤌	𐤌	Ρ	R
𐤍	𐤍	Σ	S
+	+	T	T

Alfabet: Egyptisk, fenikisk, græsk og latin.

borgere kendte hinanden og betragtede hinanden som ligemænd, og de kunne alle møde op på folkeforsamlingen og give udtryk for deres mening enten ved at tale eller blot ved at stemme. Det var således i Athen, at tanken om *demokrati* – folkestyre – for første gang så dagens lys. I andre bystater, f.eks. Sparta, udviklede militæret og enkelte betydningsfulde slægter sig til den herskende klasse, og her kan man næppe tale om demokrati.

Borgerne udgjorde i alle bystaterne kun en lille del af den samlede befolkning. Andre grupper var kvinder, slaver og indvandrere; disse gjorde det meste arbejde, men var uden for politisk indflydelse. (EV28-29)

KULTUR OG TEKNOLOGI

Som tidligere nævnt var det egyptiske samfund et teokrati. I teokratiet er alle undersåtter undergivet kongens vilje, fordi han repræsenterer gudernes vilje på jorden. Den græske civilisations store fortjeneste ligger i, at den frigjorde sig fra religionen og i stedet tog *erfaringen* som udgangspunkt. »Mennesket er målestok for alt«, sagde den græske filosof Protagoras. De ord kan udmærket være indgang til forståelse af det græske særpræg.

Grækerne fandt således frem til *borgerbegrebet*, hvor borgerne i fællesskab diskuterer sig frem til beslutninger. Borgeren oplevede sig selv som fri i modsætning til slaverne, der, selvom enkelte kunne blive velhavende og købe sig fri, aldrig kunne blive borgere og aldrig få medbestemmelse.

Den græske kunst viser os bl.a. billedhuggerens anstrengelser for at finde frem til den ideale menneskekrop i balance og harmoni med sig selv. Emner inden for *skuespil og digtning* blev også almenmenneskelige. Had og kærlighed, pligt over for lyst, slægtsfølelse og individualisme og en lang række andre emner om menneskets følelser og rolle i samfundet, alt sammen temaer, som stadig behandles i litteraturen.

Også *filosofferne* frigjorde sig fra religionen; de forsøgte at finde almengyldige sandheder ved hjælp af *sanserne* og *fornuften* i stedet for at gå ud fra guddommelige åbenbaringer. Den berømte græske filosof Sokrates søgte således at få sine elever, Athens mandlige ungdom, til at indse, hvad deres egen samvittighed indeholdt. Når eleverne var kommet frem til at kende sig selv, og hvad deres samvittighed bød dem, gjaldt det for Sokrates om at give dem mod til at leve efter det, også selv om det kunne bringe dem i konflikt med samfundet. Mange atheniensere følte, at Sokrates' lære var samfundsnedbrydende. Derfor blev han dømt til døden og henrettet. Det er Sokrates' fortjeneste, at konflikten mellem den enkelte og samfundet blev formuleret. Problemet er blevet diskuteret i Europa lige siden.

Fra Babylon havde grækerne modtaget en omfattende viden om *stjernerens bevægelse* og om *matematik* og andre naturfag. I Babylon tjente

studiet af himmellegemerne til at tyde gudernes vilje og forudse verdens gang. Grækerne benyttede imidlertid disse kundskaber på en ny måde. Her studerede videnskabsmænd stjernerne i den hensigt at lære om verden og indse sammenhænge for disses egen skyld.

Af oldgræske opfindelser bør nævnes *mønten*, der første gang blev slået i det græske område i 600-tallet, og som siden har dannet basis for let varebytte. Endvidere bør det nævnes, at *det græske alfabet*, der var en videreudvikling af det fønikiske, som igen stammede fra de ægyptiske hieroglyffer, var en forudsætning for hele den intellektuelle blomstring, som grækerne stod for.

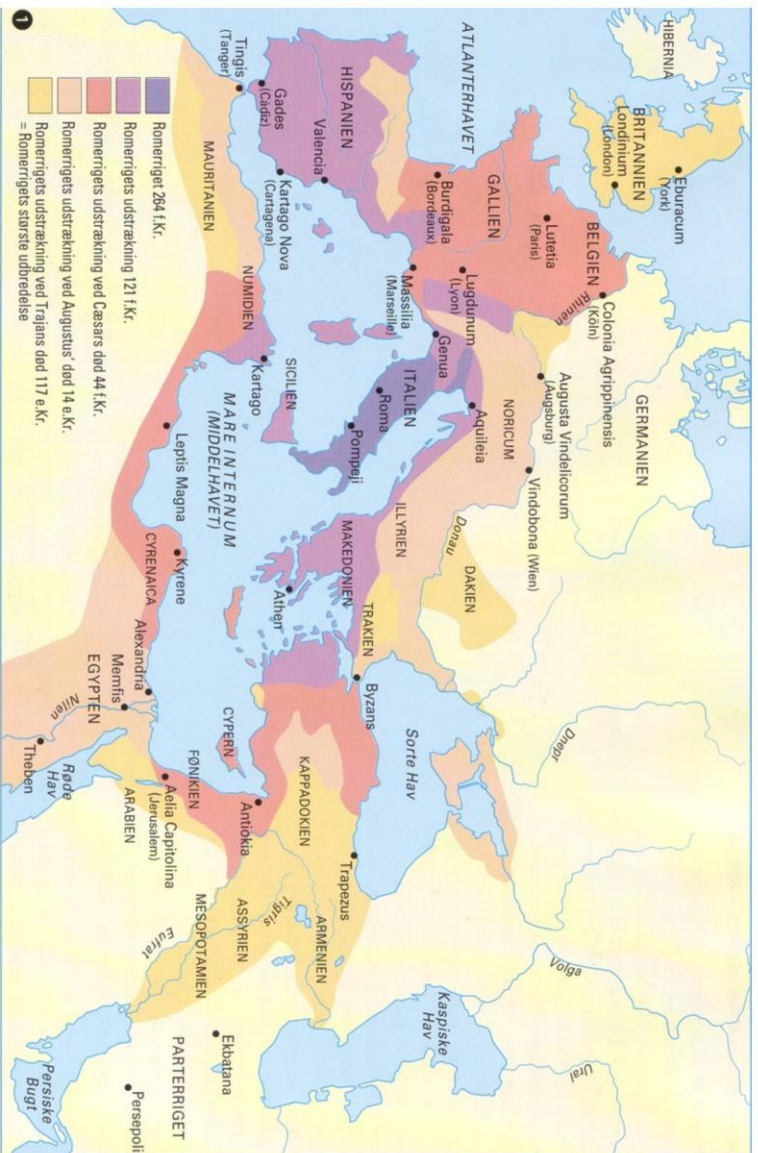
Grækerne tog deres livsform og idealer med sig til kolonierne. Overalt, hvor de slog sig ned, blev der opført teatre, sportspladser og templer. Grækernes politiske, filosofiske og videnskabelige ideer spredtes på denne måde til de folk i Middelhavsområdet, som de kom i kontakt med – og senere under Aleksander den Store også til hele det mellemøstlige område. (EV29-31)

Romerriket (ca. 300 f.Kr.-476 e.Kr.)

STORPOLITISK UDVIKLING: KAMPEN OM MAGTEN I MIDDELHAVET

Den italienske halvø var oprindelig opdelt i en række bystater på samme måde som Grækenland. Men i modsætning til grækerne lykkedes det for en bystat, Rom, i 4. og 3. århundrede f.Kr. at underlægge sig de andre og tvinge dem til at betale skat. Rom havde oprindelig været et bondesamfund med en primitiv hær af fodfolk, men under de langvarige kampe om magten i Italien var militæret blevet udviklet, og der var blevet bygget en flåde.

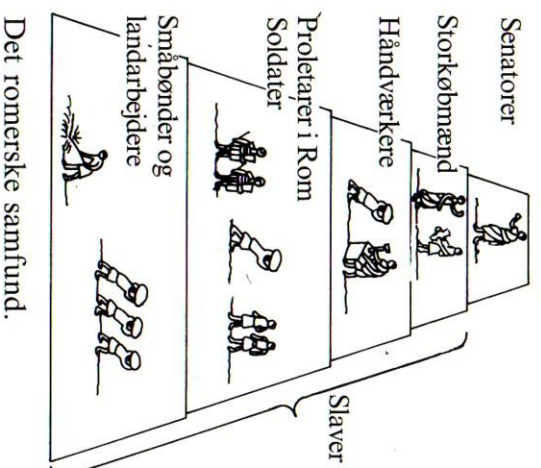
Efter Italiens erobring kom Rom i krig med den på daværende tidspunkt stærkeste magt i det vestlige Middelhav, Karthago, om herredømmet over Sicilien. I to langvarige krige – de såkaldte puniske krige – der er bedst kendt for den karthagiske feltherre Hannibals dristige felttog med bl.a. 37 kampelefanter fra Spanien, gennem Sydfrankrig over Alperne og ned i Italien, lykkedes det romerne at besejre Karthago endeligt i 201 f.Kr. Gennem de puniske krige underlagde Rom sig bl.a. Spanien og Nordafrika, og i 100-tallet fortsatte ekspansionen mod øst og nord. I år 31 f. Kr., da Ægypten blev erobret, besad romerne herredømmet over alle landområder langs Middelhavet og dertil bl.a. Gallien (det nuværende

Romerigets vækst 264 f.Kr. – 117 e.Kr.

Keiser Augustus

Frankrig). Denne position som altdominerende stormagt i Europa/ Nordafrika kom Romerriget til at bevare helt frem til 400-tallet e.Kr. (NP)

STAT: FRA REPUBLIK TIL KEJSERDØMME

Indtil kort før 500 f.Kr. blev Rom regeret af etruskiske konger. Etruskerne var et oldtidsfolk, der fortrinsvis regerede fra nutidens Toscana. Men o. 510 fordrev romerne den sidste konge og indførte en republik (res publica = den fælles sag). Det nye politiske system bestod af valgte embedsmænd, et senat af tidligere embedsmænd og en folkeforsamling.

I modsætning til det græske demokrati var adgangen til embeder, medlemskab af senatet og indflydelse på lovgivningen reguleret på en sådan måde, at kun overklassens medlemmer kom i betragtning. Uden senatets godkendelse var det umuligt at blive valgt til statsefterbeholdninger, for i senatet sad overklassens mest indflydelsesrige medlemmer for livstid efter at have beklædt et af de embeder, som de betragtede som deres monopol og vejen til magt og ære. Hertil kom, at embederne var ulønnede og medførte store udgifter. I lang tid blev embederne forbeholdt en snæver gruppe af adelsslægter, de såkaldte patriciere. Men dette monopol blev brudt efter pres fra plebejerne, der omfattede alle romere uden for de gamle adelsslægter. Desuden indførtes to folketribuner, som skulle beskytte folket mod patriciernes overmagt. De fik vetoret og ret til at fremsætte lovforslag.

Ved afstemninger på folkeforsamlingen stemte romerne i grupper efter formueforhold. De fattige var delt i få grupper og de rige i mange. Derfor fik overklassen en sikker overvægt. Men medlemmer af overklassen kunne appellere til lavere befolkningsklasser med populære (af: populus = folk) argumenter i deres kamp for at opnå magt og ære.

Den romerske republik eksisterede frem til ca. 50 f.Kr., da først Gaius Julius Cæsar og senere hans adoptivsøn Octavian – efter en række opslidende borgerkrige mellem romerske stormænd – reelt satte systemet ud af kraft. Octavian – bedre kendt som Augustus – afskaffede ganske vist ikke republikken, men blev tildelt så mange embeder, at han havde kontrol med såvel den romerske hær, lovgivningen og rigets finanser, hvorfor han reelt set var eneheriker. Augustus blev kaldt 'Caesar' efter sin adoptivfar – det navn, der gik videre til hans efterfølgere som eneherikere i Rom, og som i dag gengives som 'kejser'. Rom fortsatte med at være et kejserdømme frem til rigets fald i 476. (O33&NP)

SAMFUND

Det romerske samfund var præget af store forskelle på top og bund. Øverst i samfundet sad *senatorklassen*, der ejede store landejendomme og

besatte de vigtigste politiske embeder. Under dem fandtes en velhavende gruppe af handelsmænd og storproducenter, kaldet '*ridderstanden*', dernæst den talmæssigt største gruppe: *bondestanden*, der dyrkede egen jord. Efterhånden voksede der en besiddelsesløs gruppe af *daglejere* og *småhåndværkere* op, da en del bønder måtte se sig presset fra jorden af storgodsejere fra senatorklassen. Endelig nederst i samfundet fandtes *slaverne*, der var helt uden rettigheder; de stod uden for samfundet og var afhængige af deres ejeres forgyldtbefindende. Slavernes forhold var derfor meget forskellige. I statens miner blev de slidt op på få år, og på større landejendomme arbejdede de undertiden i lænker. Som tjenestefolk i en husholdning havde de friere forhold og kunne endda opnå betroede poster. Slaverne var en vigtig arbejdskraft i hele samfundet, ikke mindst for overklassen. (NP)

KULTUR OG TEKNOLOGI

Romerrigets kultur var i høj grad en bykultur. Overalt hvor romerne kom hen, anlagde de (hvis der ikke allerede var byer) nye byer med vinkelrette gader, kloakker, teatre, badeanlæg, og i større byer desuden et amfiteater (rund arena) og evt. en hippodrom (væddeløbsbane). For at sikre vandforsyningen og kommunikationen med andre byer anlagde de vandledninger fra nærliggende bjerge, brostensbelagte veje og – hvor det var nødvendigt – akvæ- og viadukter (broer, der bar en vandledning eller en vej). Et typisk kendetegn ved mange af de romerske byggerier er rundbuen, der kan ses på bl.a. Colosseum i Rom.

Romerne er desuden kendt for den såkaldte '*romerret*', der var et sæt retsregler, som gjaldt inden for hele Romerriget, og som blev samlet i en lovsamling i 500-tallet. Romerretten har udgjort grundlaget for udformningen af retsregler i det meste af Europa. Nævnes bør desuden *det latinske alfabet*, der var en videreudvikling af det græske, og som udgør grundlaget for al skrift i Vesteuropa.

Endelig skal det naturligvis nævnes, at Romerriget har haft væsentlig betydning også inden for det religiøse område. Den oprindelige statsreligion i Rom var polyteistisk – man havde mange guder med hver deres virkefelt og med hovedguden Jupiter i spidsen. Efter at Romerriget var blevet til et kejserdømme, suppleredes den traditionelle religion med en kejserkult. Da *kristendommen* opstod i Palæstina i 1. årh. e.Kr., nægtede dets tilhængere at ofre til kejserkulten, hvorfor de blev forbudt og forfulgt. I starten af 300-tallet havde kristendommen imidlertid opnået så bred tilslutning i Romerriget, at kejseren valgte at anerkende og senere gøre den til den eneste tilladte religion. (NP)

Middelalderen 476-1453

STORPOLITISK UDVIKLING

FOLKEVANDRINGERNE OG ROMERRIGETS FALD

Romerriget oplevede efter ca. 160 e.Kr. et stigende pres mod rigets grænser fra germanerstammer nordfra. I nogle perioder var presset større end i andre, men fra ca. 350 øgedes presset for alvor. Årsagen var, at en større vandring af folkeslag i Centralasien var sat i gang som følge af, at et mongolsk folkeslag, hunnerne, ganske langsomt havde bevæget sig vestover. De underlagde sig undervejs nogle germanerstammer, men andre stammer brød op og flygtede foran hunnerne. De vandrede dels ind over resterne af Romerriget, dels ind i andre germaneres landområde, som så satte folkene dér i bevægelse.

Det voksende pres mod Romerrigets grænser krævede stigende udgifter til en kraftig forøgelse af hæren. Samtidig var der et fald i folketallet i riget, hvorfor man så sig nødsaget til at tvangsudskrive mandskab og skatter. Ofte måtte hærene dog også selv skaffe de forsyninger, som de centrale myndigheder var ude af stand til at levere. Situationen blev mere og mere uholdbar, og riget truede med at falde fra hinanden.

I 395 valgte man at dele riget et østromersk rige med Konstantinopel (det nuværende Istanbul) som hovedstad og et vestromersk med Rom som hovedstad. Det blev dødsstødet for vestriget, der som den fattigere rigsdelt lå åbent for invasioner over Rhinen og Donau. I 400-tallet blev Rom flere gange indtaget og plyndret af germanske stammer, der også grundlagde stammestater i Frankrig, på Sicilien, i Spanien og i Nordafrika. Det vestlige rige var nu en skygge af sig selv og ophørte med at eksistere i 476 e.Kr., da en germansk general afsatte den sidste vestromerske kejser. Der Østromerske Rige eksisterede i endnu tusind år, indtil tyrkerne i 1453 erobrede Konstantinopel og dets sidste landområder. (NP)

DET NYE EUROPA EFTER VANDRINGERNE

Et af de vigtigste resultater af opbrudstidens folkevandringer og de nye bosættelser var den begyndende opdeling i et Vest- og et Østeuropa. De næste 1000 år udviklede de to områder sig meget forskelligt.

Karakteristisk for den vestlige del blev det germanske *landbrugssamfund* med mange landsbyer. De større købstæder og handelen forsvandt næsten her. Efterhånden som folkevandringerne ophørte o. år 500,

var der opstået en del nye lande, som blev fundamentet til det nuværende Vesteuropas senere opdeling i nationalstater. Disse lande var alle *stammesamfund*, men med en meget forskellig udvikling. Længst væk fra Romerriget var der stammer, som byggede på den germanske lighed og fælleseje, mens udviklingen nær Rom hurtigere gik imod et velorganiseret klassesamfund efter romersk mønster.

I Østeuropa, hvor folkevandringerne fortsatte længere, blev udviklingen en anden. Her var statsdannelsen ikke fast, og de enkelte stater havde ikke en lang sammenhængende historie bortset fra det før omtalte Østromerske rige, der dog langsomt skrumpede ind. (EV50-51)

SAMFUND OG STAT: FEUDALISMEN

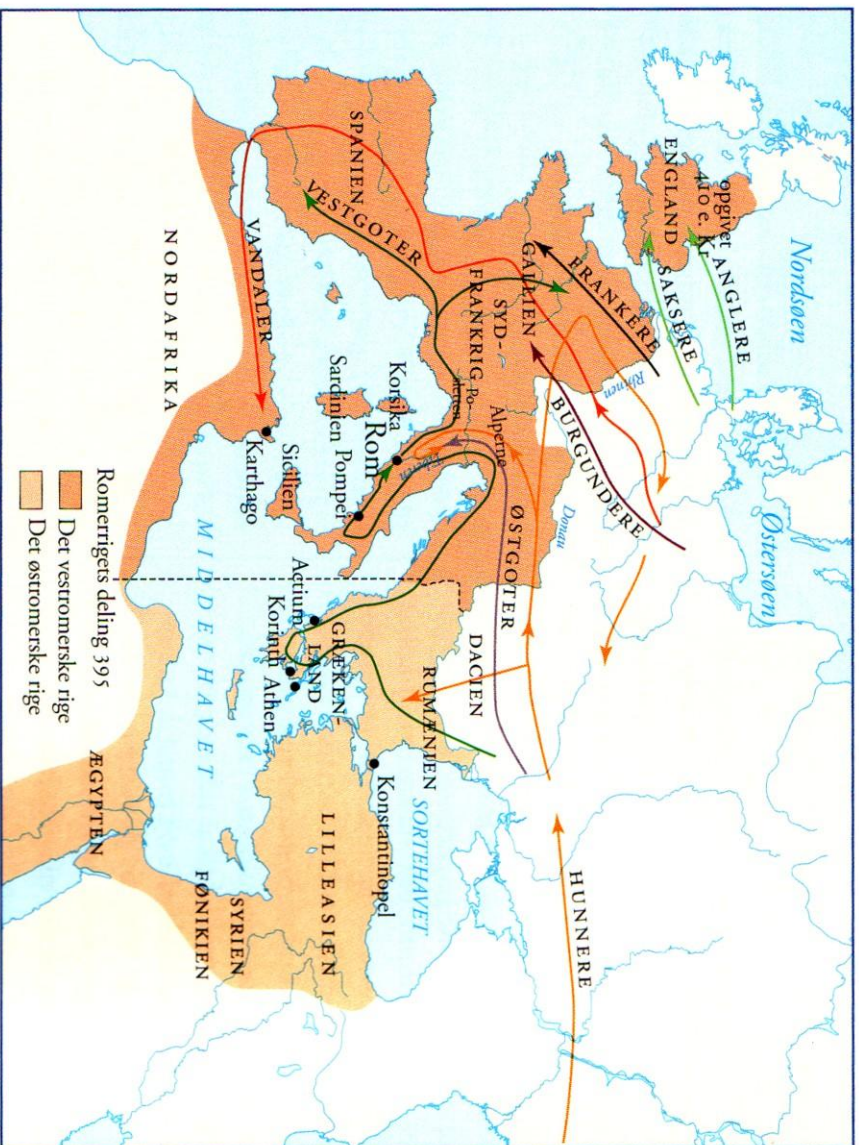
Et af de nye lande i Vesteuropa hed Frankerriget. Det voksede sig hurtigt stærkere, og i perioden frem til 900 underlagde det sig alle nabolandene. Frankerrigets styrke skyldes især to forhold. Dels udviklingen af et nyt samfundssystem, som vi kalder *"feudalismen"*. Dels samarbejdet mellem frankiske herskere og den katolske pave i Rom til gensidig fordel.

Med feudale samfund mener vi de samfund, som voksede ud af mødet mellem det romerske og det germanske samfundssystem. Disse samfund søgte sammen pga. kirken og militært pres udefra. Krigene havde givet høvdingen en næsten konstant herskerrolle. Omkring ham opstod et aristokrati af de bedste krigere.

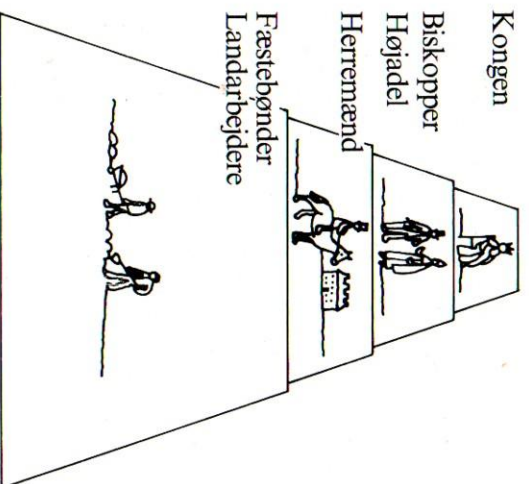
Samlingen af de største landområder under fælles ledelse skabte behov for mere administration, og krigstiderne skabte behov for bedre beskyttelse. Det førte til, at der blev dannet et nyt politisk system. Overhøvdingen, eller kongen, begyndte o. år 800 at udlåne brugsretten til en del af sin jord til stormænd, som så til gengæld administrerede det og ydede kongen militær støtte. Stormændene lånte igen en del af jorden ud og gav beskyttelse til andre, ofte til mindre stormænd, til gengæld for andre tjenester, f.eks. militær tjeneste. Dette politiske system kaldes *lensvæsen* (len – låne). Det land som udlåntes kaldes et len, låneren lensmand eller vasal.

Systemet bestod af mange lag. Næstnederst i den feudale pyramide stod den enkelte herremand eller godsejer, som ydede beskyttelse til bønderne til gengæld for arbejde eller afgifter. Bunden af pyramiden bestod af frie bønder, som pga. de urolige tider nu var blevet fæstebønder. De havde afgivet deres ejendomsret til godsejeren for at opnå den nødvendige beskyttelse for dem selv og deres familie.

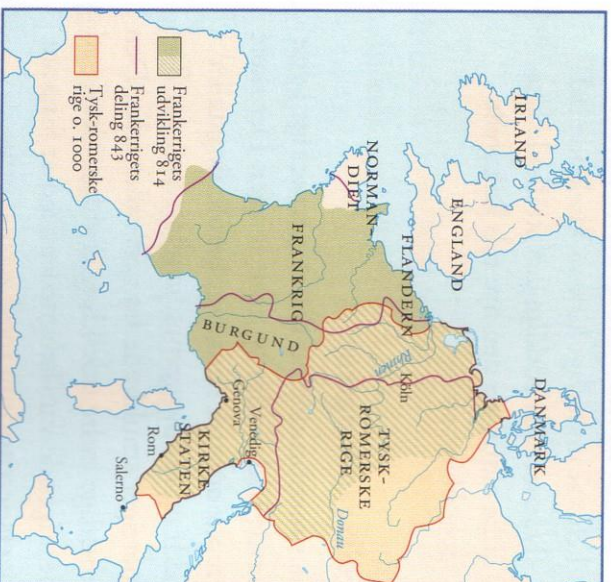
Dette politiske system, lensvæsenet, var knyttet til en ny produktionsform. Bønderne forpagtede jorden mod at betale en del af udbyttet til godsejeren og udføre hoveriarbejde på hans jord. Det kaldes *den feudale produktionsform*. Presset på fæstebønderne var næppe så stort i

Romerrigets deling og stammeflytninger i 4.-5. årh. f.Kr.

Feudalsamfundet.

Frankerrigets udvikling ca. 800-1000 e.Kr.

begyndelsen, men efterhånden voksede både afgifterne og arbejdspligten. Resultatet var, at bønderne næsten blev slaver. Hermed ophørte næsten al initiativ og udvikling i landbruget. Fæstebønderne havde hverken tid eller lyst, og godsejerne havde ikke behov for udvikling, da de havde billig arbejdskraft.

I den feudale pyramide var alle bundet sammen af gensidige forpligtelser. Beskyttelse blev givet til gengæld for militære eller skattemæssige ydelser. Systemet blev støttet af ændringer i den militære udvikling. Ryttere i meget bekosteligt udstyr erstattede fodfolket som kerne i hæren. Det nye klassesystem skabte for en tid en vis fred og oplevelse af sammenhæng i landet.(EV51-52)

KULTUR: DEN KATOLSKE KIRKES STORE BETYDNING

Frankerigets styrke skyldes også, at frankerne havde indgået et snævert samarbejde med kirken og med paven i Rom. Kirkens folk havde næsten monopol på at kunne læse og skrive i Middelalderen. De havde alle et fælles sprog, latin, som bandt dem sammen fra egn til egn, fra land til land. De havde fælles dannelse og livsopfattelse. De var tidens eneste internationale organisation, nærmest en stat i staten.

Rundt omkring i de nyerebrede områder blev der bygget mange klostre. Her slog kirkens mænd sig ned som nybyggere og foregangsmænd og levede af landbrug. Munkene var driftige og opfindsomme. De udviklede landbruget – klostrene var nærmest datidens landbrugsskoler – og derudover arbejdede de med lægeurter og medicin.

Da det vestromerske kejserrige gik i opløsning, mistede den kristne kirke her sin beskytter. Patriarken i Konstantinopel var stadig underlagt den østromerske kejser, men i den vestlige del af Europa blev kirken stillet frit, og paven benyttede denne frihed til at styrke den romersk-katolske kirke. Først og fremmest begyndte han her et samarbejde med de frankiske konger. Den mægtigste af kongerne, Karl d. Store (768- 814), støttede pavens krav på lederstillingen inden for den kristne kirke. Til gengæld støttede paven kongeslægten og gjorde det til Guds vilje, at frankerne skulle være de romerske kejsers arvtagere. Kejseren skulle samle den kristne verden og fortsætte udbredelsen af den kristne tro ved missionsarbejde. Kongen blev kronet til kejser i Rom. Det feudale samfund blev velsignet og knyttet til Gud. Kejseren og Gud samarbejdede, og det blev en kristen pligt at bøje sig for kongen. (EV52)

STORPOLITISK UDVIKLING INVASIONER – ARABERNE OG VIKINGERNE

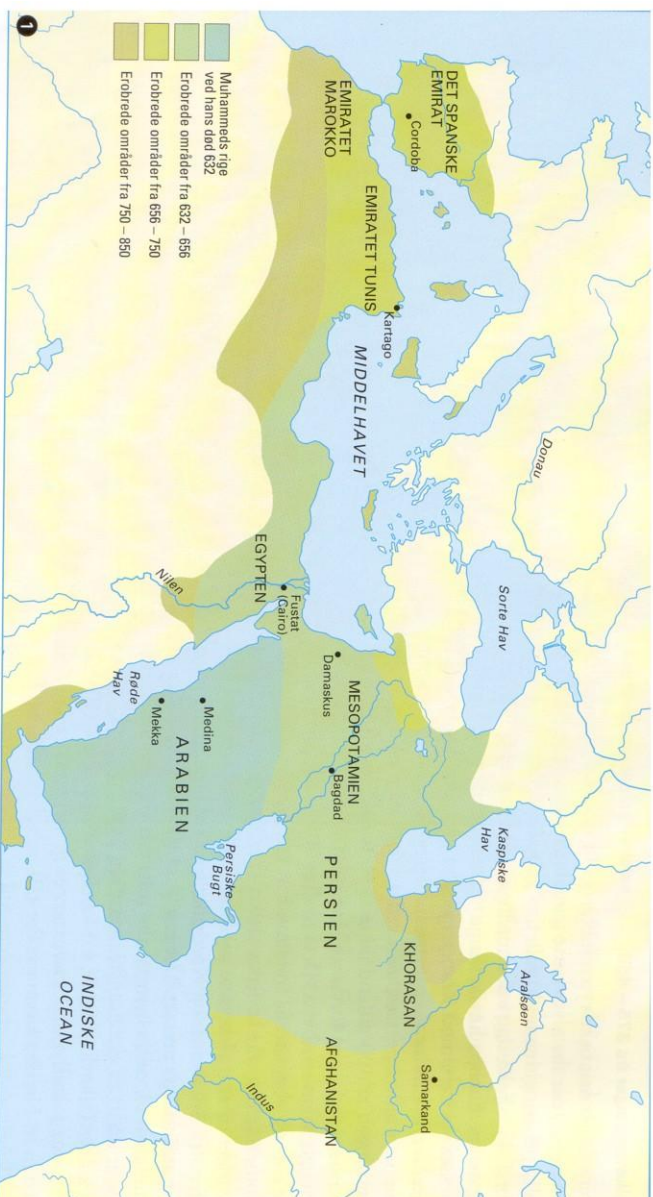
Islams opståen og udbredelse er formodentlig den mest betydningsfulde udvikling i verdenshistorien i tiden mellem Romerrigets undergang og den europæiske invasion af Amerika. I løbet af bemærkelsesværdig kort tid skabte en ny verdensreligion en dynamisk kultur, der nu omfatter ca. en ottendedel af verdens befolkning: ca. 1 mia. muslimer fra Marokko til Indonesien og fra Sibirien til Zanzibar. 'Islam', som betyder 'hengivelse til Gud', blev bibragt menneskeheden gennem Koranen, en bog med forskrifter for adfærd og tro åbenbaret af Gud for Muhammed, hans profet, som var født ca. 570 i Mekka, der både var et religiøst centrum og en vigtig handelsby. Efterhånden som Muhammeds tilhængere voksede i antal, opstod der fjendskab mellem dem og købmændene i Mekka, og i 622 flyttede de til nabobyen Medina (den muslimske udvandring 'hidjra'). I 630 vendte Muhammed i triumf tilbage til Mekka og gjorde byen til arnested for den nye tro islam. Da han døde i 632, var hans autoritet udstrakt til store dele af Arabien.

I det følgende århundrede spredtes islam hastigt. Arabiske hære besejrede kristne, byzantinske, persiske, indiske og kinesiske hære for at sprede den nye tro fra Himalaya i øst til Atlanterhavet i vest (kort 1). I 711 krydsede de Gibraltar-strædet og erobrede Spanien. Ved Poitiers i Frankrig i 732 led arabernes hære dog nederlag til frankerne, hvorfor deres videre ekspansion i Europa blev stoppet. Gradvist mistede den muslimske verden sin politiske enhed og blev opdelt i en række lokale, dynastiske enheder, men muslimske herskere vedblev med at besidde områder i Spanien helt frem til 1492.

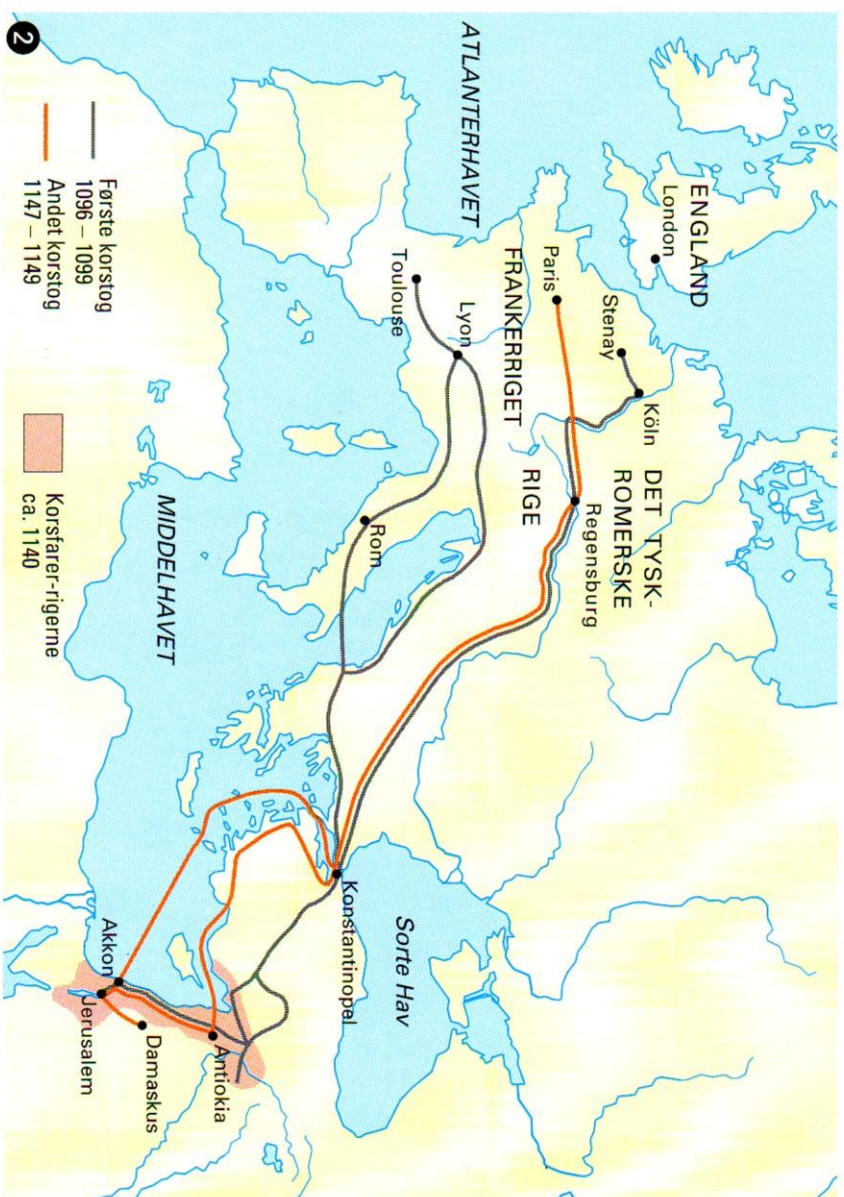
Folkevandringstidens uro, der drev høvdinge og deres krigere på togter i fremmede områder for at vinde ære og bytte, fik en voldsom opblomstring i det skandinaviske område, da det øvrige Europa var ved at finde sin form. I 793 angreb og plyndrede danske vikinger klosteret på øen Lindisfarne (nu Holy Island) ved Nordengland. Derefter fulgte en lang række angreb på England og Frankeriget. Midt i 800-tallet begyndte vikingerne at overvinde i England, og fra o. 1000 skete en egentlig erobring og kolonisation af landet. Mens danske og norske vikinger søgte mod vest, fulgte svenskerne handelsvejene mod øst gennem Ruslands floder til Sortehavet og Byzans. Vikingetiden ophørte o. 1050 i Danmark. Da var England atter gået tabt og kristningen godt på vej i Norden. Danmark var da i gang med at blive en feudalstat og dermed en del af Europa. (PVA46&O54)

KORSTOGENE

Pave Urban 2. ønskede at styrke kristendommen, og han opfordrede i en tale i 1095 kristne til at drage på korstog til Jerusalem, som var blevet

Det muslimske rige 632-850

Korstogene 1096-1291

erobret af muslimer. Som Kristi udsendinge skulle de kæmpe for den kristne sag, og alle, som døde i kampen mod hedningene, skulle få forladelse for deres synder og dermed komme direkte i paradiset.

Pave Urbans tale førte til i alt otte korstog, det første 1096 og det sidste i 1270. Det første korstog førte i 1099 til Jerusalems erobring og oprettelse af korsfarerstater i Mellemøsten, men som helhed var korstogene ikke nogen succes for de kristne og førte ikke til varige besiddelser i Mellemøsten. Til gengæld gav korstogene anledning til handel og kulturmøde mellem araberne og europæerne. Hvordan man helt præcist vurderer mødet mellem den kristne og den muslimske verden, kunne i middelalderen, såvel som det kan i dag, give anledning til forskellige bedømmelser. I dag taler nogle forskere om sammenstød mellem civilisationer. Andre ser det som mulighed for dialog og gensidig udvikling.

I samtiden blev korstog opfattet som en form for pilgrimstogt, hvis mål var at opsøge de hellige steder i kristendommen, at bede der og således få aflad for sine synder. De store pilgrimsmål i Europa i middelalderen var Rom og Santiago de Compostela samt Jerusalem, men i alle lande var der pilgrimsmål af vekslende vigtighed – Danmark således Skt. Knuds kirke i Odense og Skt. Bendts kirke i Ringsted, hvor Danmarks vigtigste helgener, Knud 4. den Hellige og Knud Lavard, lå begravet (O61-62).

DET TYSK-ROMERSKE RIGE

Paven gjorde det tyske rige til Frankerrigets efterfølger. Kort for år 1000 flyttede han kejserkronen fra Frankerriget og kronede den tyske konge til *tyskromersk kejser*. Kejserriget skulle fortsætte missionsarbejde i Østeuropa og samle hele den kristne verden.

Tyskland nåede aldrig Frankerrigets magt og størrelse, selv om en del af Italien hørte under det tyske rige. Grunden var bl.a., at de norditalienske bystater var blevet for stærke. Også paven var blevet meget stærkere; han havde fået sit eget land - Rom med omegn - Pavestaten. Endelig var også de enkelte tyske fyrster på dette tidspunkt blevet stærkere og mere selvstændige.

Mens Frankrig mod middelalderens slutning blev samlet, blev Tyskland opdelt i omkring 300 små og større, næsten selvstændige fyrstedømmer og handelsbyer med omegn. Enkelte af landene var meget store, og Kejseren var ofte blandt de største fyrster, men alligevel fik Tyskland ingen større fælles - eller central magt. (EV69)

HUNDREDÅRSKRIGEN

Krigene i senmiddelalderen var med til at tydeliggøre, at det feudale system var under opløsning. Hundredårskrigen fra 1337 til 1453 mellem

Frankrig og England er et godt eksempel herpå. Krigen drejede sig om retten til den franske trone, om herredømmet over de vigtige byer i Flandern, hvor den engelske uld blev forarbejdet, og om Englands forsøg på at bevare sit fodfæste i Nordvest- og Sydvestfrankrig, hvor den engelske konge havde store len.

Betegnelsen Hundredårskrigen betyder ikke, at der var krig uafbrudt i så lang tid, men at krigen med jævne mellemrum blussede op i en periode på ca. hundrede år. I denne krig blev det klart, at det væbnede rytteri var ved at blive udkonkurreret til fordel for en ny krigsteknologi. Englænderne anvendte med stort held deres fodfolk, som var udstyret med tre forskellige former for buer: en kortbue, en langbue samt en armbrøst.

I den første del af krigen havde England overtaget og besatte en stor del af Frankrig. I løbet af krigen blev den franske hær moderniseret, så den bestod af flere fodfolk, som var i stand til at møde den engelske udfordring. I 1453 sluttede parterne fred, og England beholdt kun Calais.

Under krigen havde der både i England og Frankrig været bondeoprør i protest mod de byrder, krigen påførte befolkningerne. Det viste, at det feudale system ikke længere fungerede. Jordejerne var ikke længere i stand til at beskytte deres undersåtter, som derfor heller ikke var indstillet på at skulle betale til dem. (O64)

ØSTROMS FALD

Osmannerne var et tyrkisk folk, der i løbet af 1300-tallet grundlagde en stat som nabo til Det Østromerske Rige, hvis centrum var Konstantinopel. I løbet af 1300- og 1400-tallet udvidede osmannerne deres besiddelser, så Det Østromerske Rige kun bestod af et lille landområde omkring Konstantinopel. I 1453 faldt Konstantinopel efter en længere belejring, og Det Østromerske Rige brød sammen. (O65)

Perioden 1453-1776

KULTUR: RENÆSSANCEN BRINGER MENNESKET I CENTRUM

I løbet af 1300-tallet tabte den franske kultur pusten under den langtrukne, men sejrige 100-årskrig med England. Krigen og militæret havde lagt beslag på næsten alle landets ressourcer.

Initiativet flyttede til Norditalien, hvor digtningen, malerkunsten og billedhuggerkunsten i de rige bystater Venedig, Firenze, Pisa, Genua m.fl. blomstrede op som aldrig før. De mange meget velhavende handelsfamilier øgede deres anseelse ved at bruge mange penge på tidens dygtigste kunstnere. Der blev bygget paladser, kirker og rådhus, som blev udsmykket med malerier, statuer og andre former for billedhuggerkunst.

Denne kultureksplosion kaldes *renæssancen* (genfødsel), fordi den bygger på genopdagelsen af den antikke kultur. Italienerne havde længe dyrket deres fortid og mødte herunder det græske sprog og den klassiske græske naturvidenskab, som på mange punkter fornyede deres tænkning. Det førte til et opgør med middelalderens *dialektisk-skolastiske videnskab*, hvor det videnskabelige bevis lå i at vinde en diskussion, en dialog, ofte på et teologisk grundlag. I stedet for blev udgangspunktet nu en græsk påvirket naturvidenskab, som byggede på *iagttagelser* og på *erfaringer*, og som ikke havde religionen, teologien som grundlag. Her mødte videnskaben bl.a. et nyt verdensbillede, hvor jorden var rund, og ikke flad, som katolikkerne altid havde forestillet sig.

De mange digterværker, malerier, statuer og bygningsværker er bevaret åbenlyst for eftertiden. Mange af disse kunstværker afspejler renæssancens menneskesyn, som kaldes humanisme, fordi det sætter *det enkelte menneske i centrum*. Nu skulle kulturen bygge mere på mennesket end på religionen. Det stærke individuelle menneske blev idealet. Det var arven fra det gamle Rom. Det blev renæssancens største bidrag til fremtiden; fordi denne opfattelse af det individuelle menneske stadig gælder i store dele af verden. (EV72-73)

TEKNOLOGI: BOGTRYKKERKUNSTEN

Spredningen af renæssancens ideer gik i begyndelsen langsomt. Der fandtes kun håndskrevne originalværker og ganske få kopier. Det var næsten umuligt at få adgang til værkerne, som kun fyrster, rigmænd og institutioner havde

råd til at anskaffe. Ofte måtte man rejse langt for at kunne læse et bestemt værk.

Det var derfor en revolution i formidlingen af viden, da tyskeren Johan Gutenberg o. 1450 opfandt en trykpresse med løse typer. Efter hans første udgave af Bibelen i 200 eksemplarer ca. 1455 gik det stærkt. Før 1500 var der trykt 9 millioner bøger og 200 millioner før 1600. Bogpriserne faldt til en brøkdel, og adgangen til viden blev tilsvarende voldsomt udvidet. Hermed var endnu en vigtig forudsætning skabt for udviklingen af den moderne verdens massekommunikation.

I første omgang fik det stor betydning for den religiøse udvikling, at Bibelen nu blev alment tilgængelig. På længere sigt åbnede udbredelsen af de naturvidenskabelige opdagelser og beretninger om fremmede folkeslag nye horisonter. Men samtidig fik den politiske og religiøse propaganda et stærkt værktøj i de masseoplag af flyveskrifter, der nu kunne udsendes. Det kom til at spille en vigtig rolle i de kirkelige konflikter og i de følgende århundreders grusomme krige.

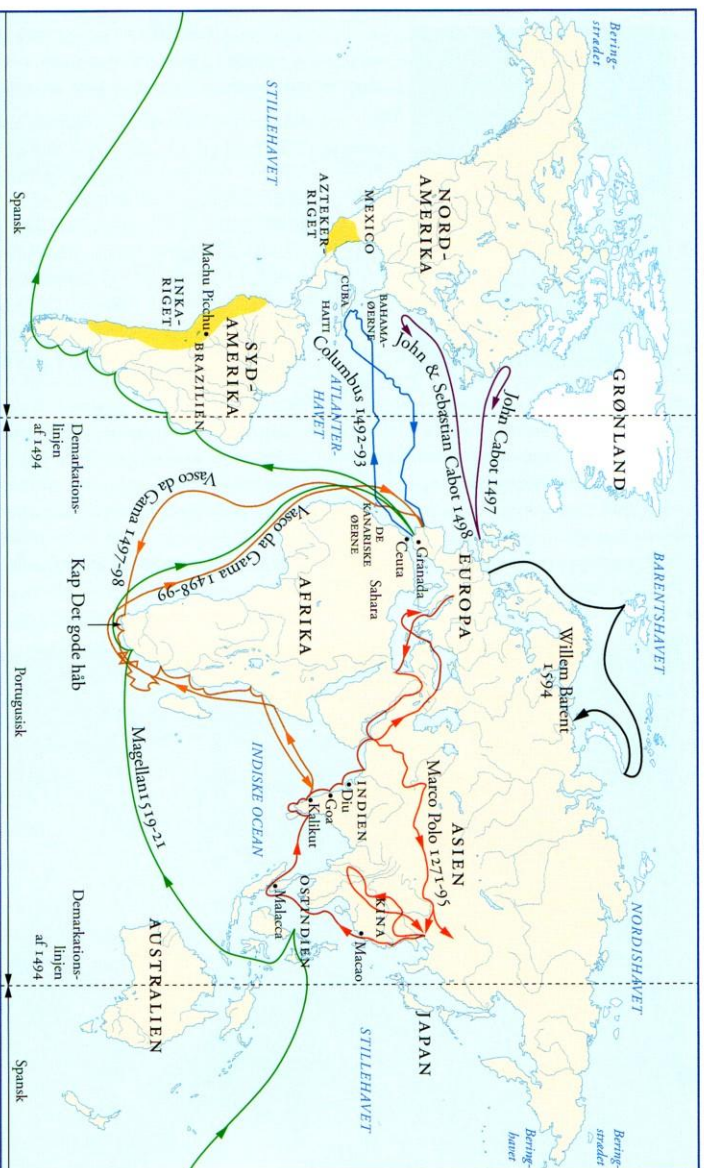
KULTUR: REFORMATIONEN

I middelalderen havde den katolske kirke opnået en helt dominerende stilling i Europas samfund. Kirken ejede enorme ejendomme og havde stor indflydelse på kongernes magtudøvelse og på befolkningernes holdning.

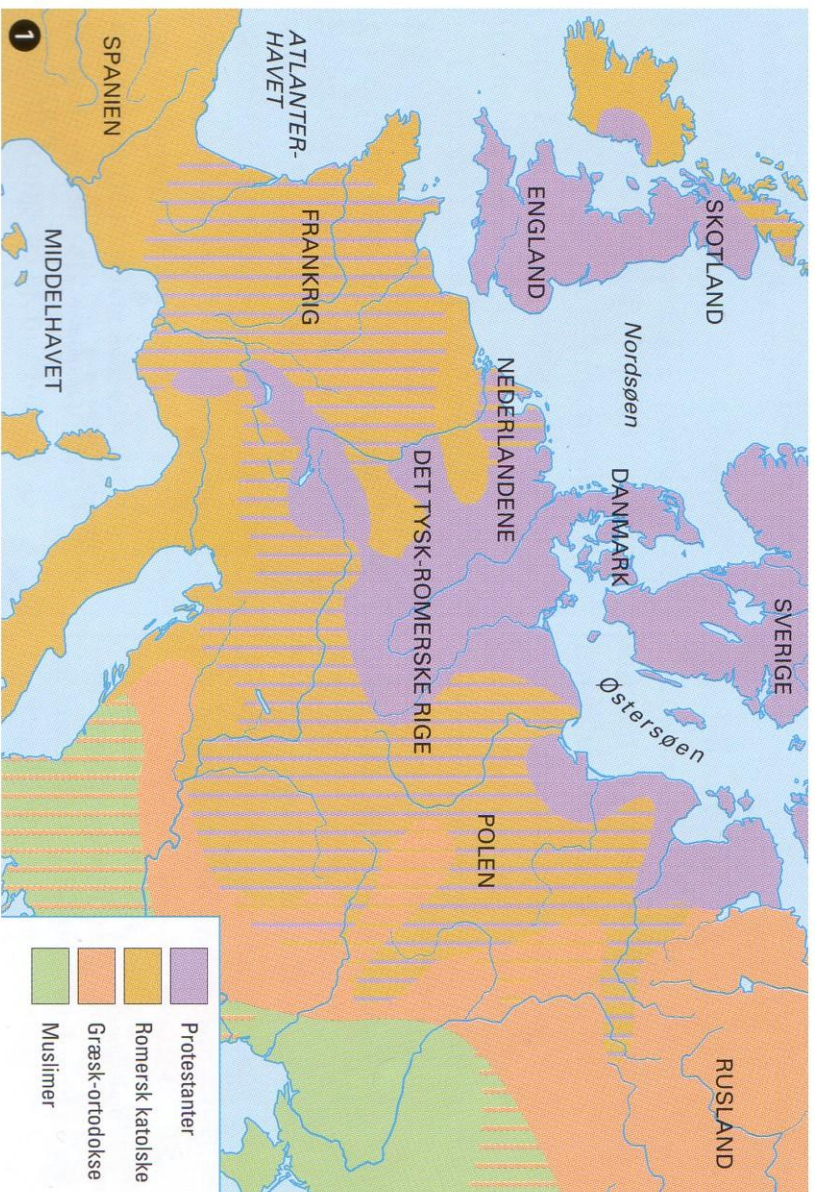
Humanisternes fremhævelse af det enkelte menneskes betydning, stigende sociale uligheder og den lettere adgang til at læse Bibelen skærpede kritikken af den katolske kirke. Især paven og den højeste gejstligheds rigdomme og verdslige livsførelse førte jævnligt til krav om reformer.

Men i begyndelsen af 1500-tallet gik det for alvor galt. For at skaffe penge til opførelse af en ny Peterskirke i Rom begyndte kirken at sælge ud af helgenernes overskud af gode gerninger. Kirkelige agenter solgte afladsbreve, som lovede nedsættelse af den tid, køberen skulle opholde sig i skærsilden, inden han kunne komme i Paradis. Det fik den tyske munk Martin Luther til at reagere. I 1517 offentliggjorde han en række kritikpunkter af den katolske kirke. Et hovedpunkt var, at den kristne kun kunne få del i Guds nåde gennem tro, ikke ved gerninger som bøn, faste eller gaver. Desuden hævdede Luther, at Bibelen, ikke paven, var højeste autoritet i alle forhold. Dermed understregede han den enkeltes rolle og betydningen af bibelstudier. Han prædikede på tysk og oversatte selv Bibelen til tysk for at gøre den lettere tilgængelig.

Da hans ideer takket være bogtrykkerkunsten hurtigt spredtes og vandt mange tilhængere, gik kirken og den tysk-romerske kejser til modangreb.

De store opdagelser

Europas religioner i 1500-tallet

Luther blev udstødt af kirken og bandlyst. Men hans ideer havde vundet så stor tilslutning i befolkningen og blandt fyrsterne, at han ikke kunne rammes.

Luthers ideer om individets betydning fik imidlertid den sociale utilfredshed til at flamme op i Tyskland. Bønderne rejste sig mange steder mod godsejerne og krævede med henvisning til Luther og Bibelen retfærdige forhold.

Skræmt af bøndernes grusomheder valgte Luther imidlertid fyrsternes parti og støttede deres nedslagtning af oprørerne. For ham havde den verdslige myndighed et særligt ansvar som menighedernes beskytter og velgører. Fyrsten skulle overtage ledelsen af den luthersk-protestantiske kirke og stå for udførelsen af dens sociale opgaver. Derfor var det også naturligt, at staten overtog kirkens gods. For mange fyrster og konger har udsigten til denne magtudvidelse nok vejlet tungere end religiøse spørgsmål ved deres tilslutning til reformationen. (O76-77)

ØKONOMI OG STORPOLITIK: DE STORE OPDAGELSER OG KOLONISATION Portugal 1420-

Samtidig med denne kulturelle opblomstring, stødte de norditalienske købmænd på vanskeligheder i deres handel med Østen. Seldjukernes magt var o. år 1300 blevet overtaget af et nyt og kraftfuldt nomadefolk, de tyrkiske Osmanner, som gjorde handelen på Mellemøsten og Østen til et arabisk monopol. Det førte til voldsomme prisstigninger på de mange luksusvarer og på de nødvendige krydderier. Prisstigningen medførte, at det nu kunne betale sig at søge andre, måske vanskeligere veje til krydderiernes hjemlande. Initiativet til de nye opdagelser kom fra Spanien og Portugal, som længe havde sejlet på Atlanterhavet, og længe arbejdede på at forbedre navigationsinstrumenterne.

I løbet af 1400-tallet sejlede portugiserne længere og længere ned langs Afrikas kyst. I slutningen af 1400-tallet nåede de rundt om sydspidsen, som de optimistisk kaldte Kap det Gode Håb. Og i 1498-1500 opfyldtes deres håb, idet Vasco da Gama nåede Indien, og hvorefter andre portugisere i de følgende år fortsatte videre til de vigtige handelspunkter Malakka og Indonesien. Efter en del kampe med driftige arabiske købmænd kom hele handelen på portugisiske hænder.

På vej rundt om Afrika blev en portugisisk flåde af en voldsom storm ført til Brasilien, som på den måde blev *en koloni* ved et tilfælde. Mange portugisere bosatte sig dér og dyrkede især sukker. De portugisiske erobringer i Østen fik en anden form. De var små og alene beregnet på at kontrollere import og eksport. De blev en slags bevæbnede

handelsstationer, som kun blandede sig i de gamle asiatiske kulturlandes indre forhold, hvis disse anfægtede portugisernes *handelsmonopol*.

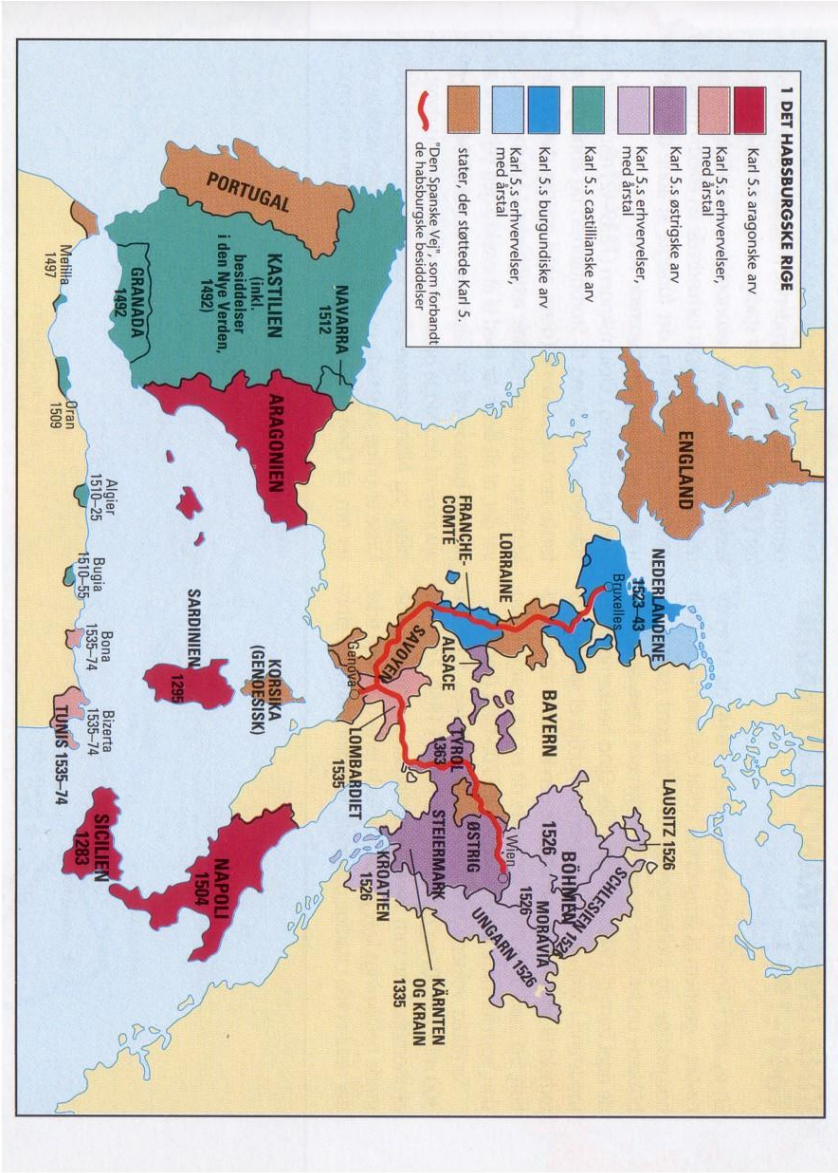
Det var også en portugiser, som første gang sejlede rundt om jorden. Under ledelse af portugiseren Magellan sejlede 3 spanske skibe jorden rundt fra 1519 til 1522. (EV73-74)

Spanien 1492-

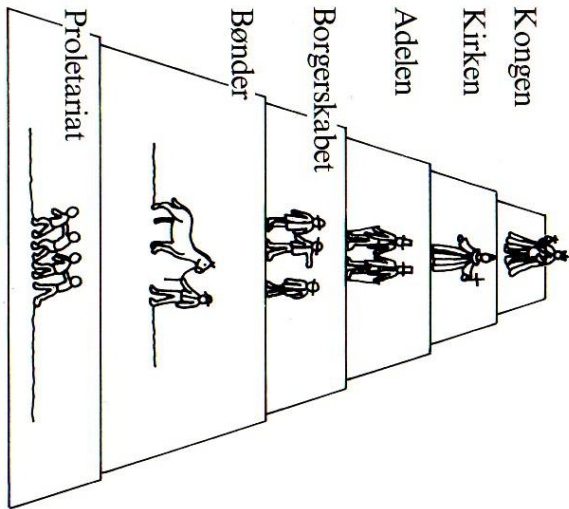
Næsten samtidig med portugisernes ankomst til Indien overtalte italieneren Columbus den spanske konge til at støtte ideen om, at man kunne komme til Indien ved at sejle mod vest – over oceanet. I 1492 nåede 3 små skibe det nuværende Vestindien.

Spaniens konge, som var skræmt af portugisernes succes i Østen, støttede en lang række nye togter, som bl.a. hjembragte den erfaring, at Mellemamerika var rigt på guld. Det satte en strøm af guld- og sølvjægere i gang. Ved list, svig og stor brutalitet lykkedes det spanske lykkejægere, conquistadorer, at erobre Mexico, Mellemamerika og Peru. Disse lande blev kolonier, ligesom Brasilien, og mange spaniere udvandrede dertil. Amerika blev stramt styret af en vicekonge, som var direkte underlagt styret i Spanien, og det gjorde administrationen besværlig og meget langsom. Det store udbytte, især af ædelmetaller, blev sejlet til Spanien i store konvojer to gange om året. Da spanierne kom til den nye verden, Amerika, opkaldt efter italieneren Amerigo Vespucci, mødte de meget højtudviklede kulturer, Aztekerriget i Mexico og Inka-riget i Peru. F.eks. var astronomi og tidsregning mere nøjagtig end i Europa. Samfundsopbygningen var stærkt centralistisk, ikke uden militær styrke, men indianerne manglede ildvåben og heste, og deres snuhed var ikke så stor som europæernes.

Spaniernes mål var rigdom og missionsvirksomhed. Under deres brutale fremfærd for at nå disse mål, mistede mange indianere livet. Der findes ingen sikre tal, men der er tale om op imod 25 millioner. I nogle egne blev indianerne totalt udryddet. Mange indianere blev kristne blot for at bevare livet, som slaver i sølvminerne eller på markerne. Da indianerne imidlertid viste sig uegnede til det hårde slavearbejde, fandt man på at hente den nødvendige arbejdskraft i Afrika. Portugiserne havde allerede tidligt solgt *negerslaver* i Portugal. Nu blev de i flere hundrede år en vigtig handelsvare mellem Afrika og Amerika. Resultatet af dette blev, at blomstrende kulturriger i Afrika gik til grunde. Den indbyrdes kamp mellem afrikanske folk om at skaffe slaver til de rige amerikanske markeder ødelagde landets egen udvikling. Afrika blev en tilbagestående verdensdel. (EV74-76)

Karl d. 5.'s rige

Ludvig d. 14 af Frankrig (1643-1715)

Nederlandene og England

Nederlandene, som var styret af den spanske konge, kom i 1560'erne i et modsætningsforhold til Spanien. De nederlandske byer stod for den blomstrende handel, der havde sit centrum ved Den Engelske Kanal, og nød godt af de rigdomme, der strømmede til Spanien fra kolonierne i Sydamerika, og som nåede videre til Nederlandene som betaling for varekøb. Problematisk var det imidlertid, at de driftige nederlandske købmænd tilhørte den reformerte tro og ikke katolicismen som deres konge, Philip d. 2. Han krævede nemlig, at hans undersåtter skulle tilhøre samme tro som ham selv, og forsøgte med magt at tvinge dem dertil. Resultatet blev, at de nordlige provinser af Nederlandene løsrev sig og dannede deres egen stat, der anerkendtes af Spanien i 1609.

Nederlandene udviklede sig hurtigt til den betydeligste økonomiske magt i Europa. Nederlandene udkonkurrerede nemlig i løbet af kort tid portugiserne i den asiatiske handel og erobrede med våbenmagt alle de portugisiske støttepunkter i Afrika og Asien, så de kunne beskytte deres krydderihandel mod andre magter. Dette lykkedes igennem det meste af 1600-tallet, men i århundredets anden halvdel led Nederlandene nederlag i en række søkrige mod englænderne. England overtog herefter de nederlandske besiddelser i Nordamerika, og disse områder blev derefter en vigtig del af de 13 britiske kolonier, der senere skulle udvikle sig til USA. Efter de engelske sejre gled herredømmet over verdenshandelen langsomt ud af hænderne på de nederlandske købmænd, og i 1700-tallet havde England udviklet sig til herre over verdenshavene – både militært og handelsmæssigt. (NP)

KAMPEN OM MAGTEN I EUROPA

Ligesom den franske kultur måtte se sig overgået af renæssancens Italien, så det en tid ud til, at Spanien politisk skulle erstatte Frankrig som Europas førende magt. Denne udvikling skyldes ikke kun rigdommene og udvidelserne i Amerika. men måske mere en overordentlig heldig og bevidst ægteskabspolitik af det østrigske fyrstehus Habsburg.

I årene efter 1500 arvede Karl af Habsburg nemlig nogle meget store landområder i Østrig, Burgund, Italien og Spanien - med kolonier. Endvidere blev han valgt til tysk-romersk kejser under navnet Karl d. 5. Ikke siden Romerriget havde så meget land været samlet under en person. Men habsburgernes store magtkoncentration førte ikke til en varig samling af Europa som under romerne. Dertil var der for store indenrigs- og udenrigspolitiske problemer for habsburgerne. I modsætning til den franske kongemagt lå habsburgernes besiddelser meget spredt og havde meget forskellige traditioner og interesser. Og habsburgerne lå i store dele af 1500- og 1600-tallet i konflikt med den anden store fastlandsmagt i Europa,

Frankrig, der følte sig klemmt på alle sider, og med England, som støttede Nederlandene i deres løsrivelse fra habsburgerne.

Det habsburgiske rige splittedes i 1556 i en vestlig (Spanien) og en østlig, tysk-østrigsk del. Da de spanske habsburgere led nederlag til Nederlandene i disses uafhængighedskamp, og den tyske/habsburgiske kejser siden hen som følge af 30-årskrigen (1618-48) måtte opgive sine planer om at styrke sin magt i det tysk-romerske rige, var det klart, at habsburgerne ikke længere var de dominerende magt i Europa. Habsburgernes værste fjende i sidste del af 30-årskrigen, Frankrig, besad fra midten af 1600-tallet denne position. (EV78-80&NP)

STAT: ENEVÆLDEN

"Staten, det er mig" skal den franske solkonge Ludvig 14. (1643-1715) have sagt. Udsagnet er en meget rammende beskrivelse af enevælden. Det er den styreform, som dominerede i Europa i 1600- og 1700-tallet. Den blev i første omgang fuldt udviklet i Frankrig, hvor Ludvigs hof i Versailles med al sin pragt blev centrum for hele landets politiske, økonomiske og kulturelle liv. Senere blev det kopieret i de øvrige europæiske lande.

Begrundelsen for enevælden var den opfattelse, at herskeren var guddommeligt udvalgt og derfor stod over folket. Herskeren var i sidste ende kun ansvarlig over for Gud.

I Frankrig begyndte opbygningen af den enevældige stat omkring år 1600, da der var kommet stabilt styre efter en lang række borgerkrige i sidste halvdel af 1500-tallet. Kongen gennemførte en omfattende administrativ reform for at styrke kongemagten på bekostning af adelen. Frankrig blev opdelt i distrikter, hver ledet af en kongelig embedsmand, som kun var ansvarlig over for kongen. Det var hans opgave at opkræve skatter, hverve soldater og stå for de økonomiske og handelsmæssige opgaver i området. På den måde havde de lokale adelige mistet en betydelig del af deres tidligere magt.

Under Ludvig 14. blev der gennemført flere ændringer, som var med til at grundfæste enevælden. I stedet for lejetropper blev der oprettet en national hær, hvor bønderne blev indskrevet som soldater. Samtidig blev hæren stærkt udvidet og direkte underlagt kongemagten. På den måde havde kongen et stærkt redskab i sin hånd, når han skulle forvalte sin magt.

En effektiv skatteinddrivelse var med til at sikre statens økonomiske grundlag. Andre indtægtskilder var salg af embeder og salg af adelsprivilegier. Ludvig 14. svækkede adelen yderligere ved at hente sine embedsmænd fra borgerstanden og ophøje sådanne folk til adelige. På den måde opstod der en embedsmandsadel, der konkurrerede med den gamle jordejende højadel. (O102-3)

Perioden 1776-1914

SAMFUND OG KULTUR: BORGERSKABETS FREMVÆKST

I løbet af 1700-tallet opstod der en ny social klasse, borgerskabet. Den blev bærende for de borgerlige revolutioner i århundreders slutning. Folk fra borgerskabet tjente primært deres penge ved handel, håndværk og industri eller som embedsmænd. De var veluddannede, og de var politisk interesserede og aktive. De mødtes og diskuterede samfundsanliggender i klubber og på kaffestuer, og de var stærkt inspirerede af oplysningsfilosoffernes tanker. Det forekom dem indlysende, at som nyttige samfundsborgere skulle de også have indflydelse på statens styre, men her stødte de imod det enevældige system, merkantilismens snærende bånd og adelens gamle privilegier. Utilfredsheden eksploderede først i de engelske kolonier i Amerika. (O117)

STORPOLITISK UDVIKLING: DE BORGERLIGE REVOLUTIONER

De nordamerikanske kolonier

I begyndelsen af 1600-tallet begyndte der en udvandring fra England til Nordamerika. Mange af udvandrerne tilhørte religiøse mindretal som puritanere og kvækere. De følte sig utrygge pga. politisk/religiøse magtkampe i England og så muligheden i den nye verden. Det var dem og deres efterkommere, som fordrev indianerne og skabte de 13 engelske kolonier på den amerikanske østkyst.

I den såkaldte Syvårskrig (1756-63) udkæmpede England en kamp i Nordamerika mod Frankrig. Englændernes mål var dels at udvide deres magtområde og at stække franskmændenes, dels at beskytte nybyggerne i de nordamerikanske kolonier. England vandt krigen med det resultat, at franskmændene overlod deres besiddelser i Nordamerika til England.

I årene efter afslutningen af Syvårskrigen blev modsætningen mellem det engelske styre i London og kolonisterne i Amerika større og større. Blandt nybyggerne var der stærke traditioner for at bestemme selv, og de betalte stort set heller ikke skat. Men efter 1763 søgte England at få sine udgifter til krigen i Nordamerika dækket ved at pålægge kolonisterne skat. Det vakte stor modstand i Amerika, hvor man havde den opfattelse, at skattebetaling skulle hænge sammen med politisk indflydelse, hvorfor de også ville repræsenteres i det engelske parlament i London, hvilket de ikke var. Fra

1773 begyndte en optrapning af konflikten, som kulminerede med Den Amerikanske Uafhængighedserklæring i 1776. Uafhængighedserklæringen medførte, at England satte tropper ind mod de oprørske kolonier, og krigen varede indtil 1783. Kolonisterne vandt kun krigen takket være hjælp fra Frankrig, som ønskede at sige England tak for sidst for nederlaget i Syvårskrigen. I 1783 måtte England anerkende de 13 staters uafhængighed, og derefter begyndte opbygningen af den amerikanske forbundsstat.

USA's forfatning trådte i kraft i 1789. Den levede op til de mest moderne demokratiske principper i tiden. Der var lige og almindelig valgret for alle (frie mænd), folkesuverænitetsprincippet (dvs. at folket, ikke fyrsten, skal bestemme og kontrollere, hvem der har magten i samfundet) var med, og den franske filosof Montesquieus principper om magtens tredeling var også skrevet ind i forfatningen. (O117-19)

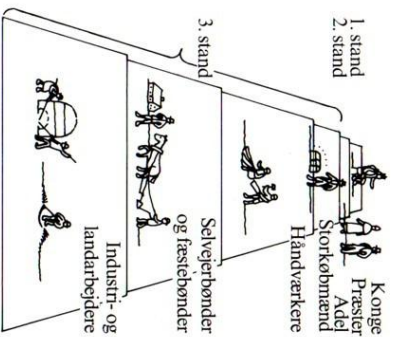
Den franske revolution

I 1789 brød revolutionen ud i Frankrig. Men det havde gæret længe. Frankrig var kommet i dybere og dybere økonomisk uføre pga. de mange krige og det kostbare hofliv. Bønderne var beskattet til bristepunktet, og de privilegerede grupper ville ikke være med til at betale. Derfor var der ikke andet at gøre for kongen end at indkalde stænderforsamlingen, der var samfundets højeste besluttede organ forud for enevælden, og som sidst havde været samlet i 1614. Stænderforsamlingen bestod af repræsentanter for tre grupper i samfundet, der havde hver deres pligter og rettigheder i samfundet: 1. stand bestod af gejstligheden (præster og biskopper), 2. stand af adelen, og 3. stand af borgere, bønder, arbejdere mv.

Socialt set var fordelingen i stænderforsamlingen meget skæv. De øverste to stænder, der var skattefri og havde monopol på en række poster (fx officerposter), udgjorde 2% af befolkningen, men havde alligevel nogenlunde lige så mange repræsentanter som 3. stand, der repræsenterede de resterende 98%. Derfor begyndte stænderforsamlingen med procedurespørgsmål. Skulle man stemme efter stand eller efter repræsentanter? 3. stand ønskede selvfølgelig, at der blev stemt efter repræsentanter, men det ønskede de to andre stænder ikke.

Derfor tog 3. stand det revolutionære skridt at erklære sig for Nationalforsamling. Gejstligheden sluttede sig til 3. stand, men kongen var modvillig og trak tropper ind omkring Paris. I den situation udbrød der uro i befolkningen, og den 14. juli blev Paris' fæstning Bastillen stormet af befolkningen. Det er den dag, Frankrig stadig fejrer som sin nationaldag.

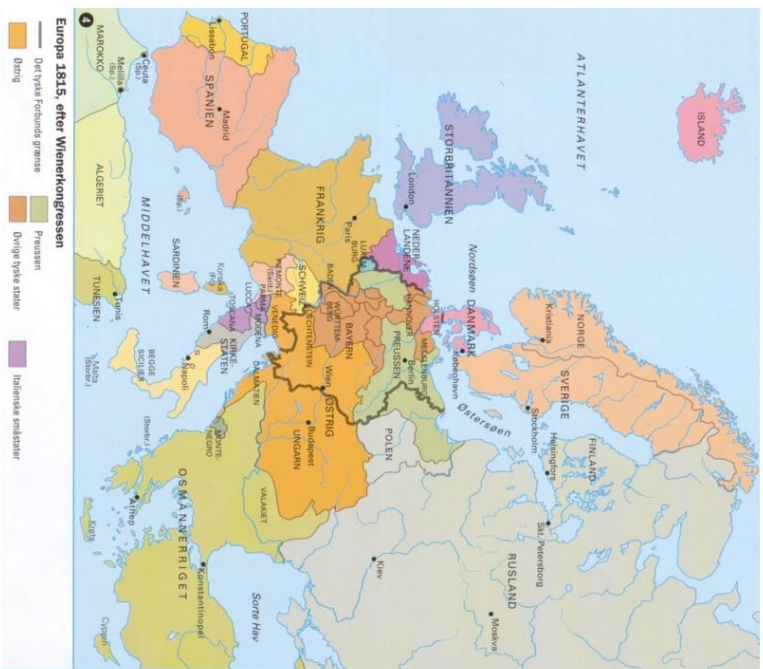
Der fulgte en periode med uro og overfald på godsejerne, hvis skattefrihed og rettigheder over bønderne var blevet ophævet af Nationalforsamlingen. Men samtidig med uroen arbejdede

Historiens mest omtalte stands-samfund: det franske frem til 1789.

Napoleon på sine Øjeblikke af Jacques-Louis David (1788-1795).

Nationalforsamlingen, og i august 1789 vedtog den Menneskerettigheds-erklæringen, som blev grundlaget for den forfatning, som kongen i 1791 blev tvunget til at underskrive.

Forfatningen gjorde Frankrig til et konstitutionelt monarki, dvs. et kongedømme, hvor kongen er forpligtet af en forfatning, som bygger på folkets vilje. Men 1791 blev også indledning til en række år med voldsom indre uro og krig med udlandet.

De revolutionære i Frankrig blev splittet op i flere indbyrdes stridende grupper, som var uenige om, hvordan de skulle forholde sig til krigstruslen fra Østrig og Preussen. De to lande ønskede enevælden genindført i Frankrig, og derfor erklærede de Frankrig krig i 1792. Da det blev afsløret, at kongen samarbejdede med udlandet, blev kongeparret henrettet i 1793.

De følgende år var kaotiske i Frankrig. De forskellige politiske grupperinger bekæmpede hinanden, og guillotinen blev flittigt brugt. Frankrig var under konstant pres fra udlandet, og det førte til, at den unge ambitiøse officer Napoleon Bonaparte, som havde vist fremragende evner i krigene, i 1799 tog magten ved et kup og i 1804 kronede sig selv til kejser.

Napoleon havde store planer om, at Frankrig skulle være det dominerende land i Europa, og startede derfor en række krige, som førte til, at næsten hele det vestlige Europa kom under fransk herredømme. Reaktionen herpå var, at Østrig, Preussen, Rusland og England sluttede sig sammen i en koalition mod Frankrig, men Napoleon led først det endelige nederlag i 1815 ved Waterloo i Belgien. (O119-22)

TEKNOLOGI OG ØKONOMI: DEN INDUSTRIELLE REVOLUTION

I årene omkring den amerikanske og franske revolution begyndte en udvikling i Storbritannien, som fik meget stor betydning for Europa og senere hele verden: den industrielle revolution. Den indebar, at man ved hjælp af maskiner kunne producere industrivarer i stor målestok - masseproduktion. Egentlig er betegnelsen "den industrielle revolution" ikke særlig velvalgt, for processen gik ikke særlig hurtigt. Men "den industrielle revolution" fortæller, at det var en afgørende ændring i menneskets vilkår og måde at leve på.

Før den industrielle revolution var stort set alt, man var omgivet af og forbrugte, produceret af én selv eller samfundet lige omkring én. Maden var hentet på markedet eller i marken, det daglige tøj var produceret i en lang besværlig proces med simple redskaber, og huset var bygget af byggematerialer som træ, ler, sten og strå. De forholdsvis få varer som fx glas og jern, som man ikke selv kunne producere, købte eller byttede man på markedet for de varer, som man ikke selv skulle forbruge.

Den industrielle revolution indebar meget væsentlige ændringer: For det første begyndte man at anvende maskiner i stedet for simple redskaber til at forarbejde varerne. For det andet erstattede først kul og siden andre energiresourcer menneskenes og dyrenes muskelkraft. For det tredje organiserede man produktionen på en helt ny måde i fabrikker, hvor mange arbejdere blev samlet under samme tag som led i en indviklet og specialiseret produktionsproces.

Alt dette medførte, at den enkelte arbejder med de nye maskiner og anvendelse af dampkraft kunne producere langt mere - og dermed billigere - end tidligere. Med andre ord blev produktiviteten kraftigt forøget. Den første simple mekaniske væv fra 1785 kunne producere ti gange så meget som håndvæven, og i den engelske bomuldsindustri havde man i 1835 installeret dampmaskiner, der producerede energi, som svarede til 600.000 mands arbejde.

Omkring 1770 slog industrialiseringen igennem i Storbritannien (England, Skotland og Wales), og Storbritannien forblev den dominerende industrielle magt de næste ca. 100 år. Men allerede fra omkring 1800 begyndte Belgien, Frankrig og Tyskland en tilsvarende udvikling, og i industrialiseringens tredje fase fra omkring 1850 foregik den samme udvikling i de andre vesteuropæiske lande (herunder Danmark) samt i USA og Japan. (O124)

TRANSPORTREVOLUTIONEN

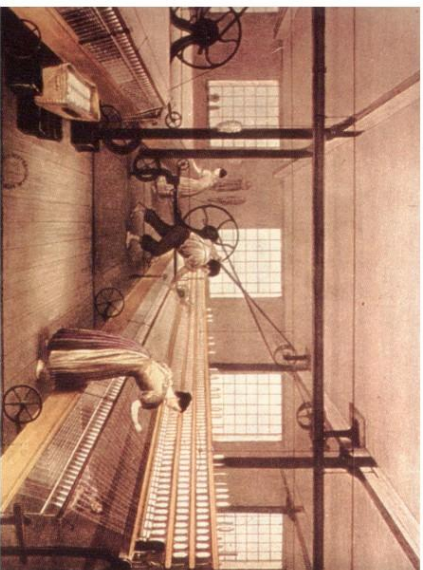
Udviklingen af stålproduktionen og opfindelsen af en effektiv dampmaskine, der kunne gøre de store engelske kulforekomster tilgængelige, åbnede store perspektiver. Men der var stadig et stort transportproblem, for hvordan kunne man på en hurtig og billig måde få råvarerne bragt til de nye fabrikker og varerne derfra til markederne i ind- og udland? Til vands var man forholdsvis godt stillet med de store sejlskibe på havene og kanalerne inde i landet. Til lands havde man forbedret vejene, men det store fremskridt kom, da man fandt på at sætte dampmaskinen på en vogn og lade den fungere som lokomotiv. Den første jernbane trukket alene ved dampkraft så dagens lys i 1825, og i de efterfølgende årtier blev der anlagt jernbaner i Europa og Nordamerika - så gods og passagerer kunne transporteres langt hurtigere og billigere. (NP)

SAMFUNDET

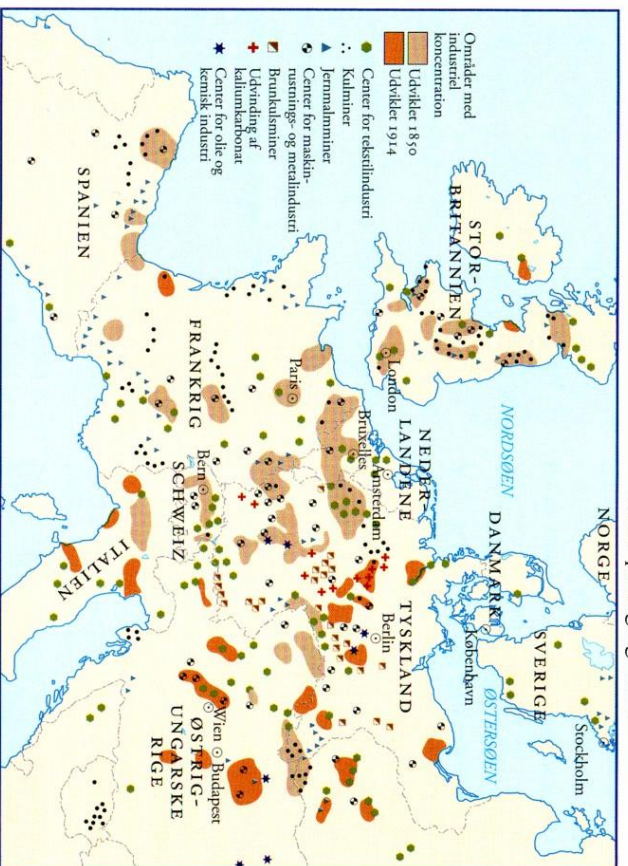
Hvad betød industrialiseringen for den almindelige englænder, tysker og franskmænd? Befolkningstallet steg kraftigt i stort set alle lande i denne periode, og befolkningen flyttede i højere og højere grad fra landet og ind til byerne. I 1800 var der kun fire byer i Europa med mere end ¼ million

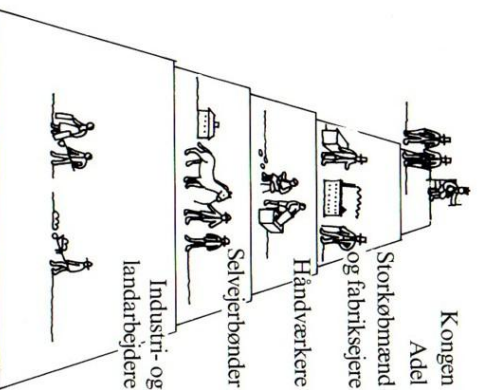
Håndspinding 1814

Mulespinding. Nu kunne et menneske passe flere hundrede "rokke" på en gang. 1814

Den industrielle revolution i Europa

England o. 1800.

Jernbanernes længde (km) i udvalgte lande	1840	1870	1914
Belgien	334	2.897	4.676
Danmark	0	770	3.951
Finland	0	483	3.683
Frankrig	410	15.544	37.400
Italien	20	6.429	19.125
Nederlandene	17	1.419	3.339
Norge	0	359	3.165
Rusland	27	10.731	62.300
Spanien	0	5.454	15.533
Sverige	0	1.727	14.360
Storbritannien	2.390	21.558	32.623
Tyskland	469	18.876	61.749
USA	4.510	84.675	410.475
Østrig-Ungarn	144	6.112	22.981

Kilde: B. R. Mitchell: International Historical Statistics, 2003.

indbyggere, og kun London havde mere end en million. I 1910 var der 56 byer med over ¼ million indbyggere, og London havde passeret de 7 millioner. En meget stor del af arbejderne blev stuvet sammen i små, mørke og usunde boliger, og store familier blev klemte sammen i små lejligheder.

Samtidig betød industrialiseringen, at den sociale sammensætning i landene blev ændret. En stigende del af befolkningen blev beskæftiget på fabrikkerne, de fleste som arbejdere, nogle som ledere og funktionærer og en meget lille gruppe som kapitalister, dvs. ejere af fabrikkerne.

Arbejderne måtte finde sig i en lang arbejdsdag på op til 12-14 timer med monotont og ofte farligt arbejde – ellers blev de fyret. I industrialiseringens første tid kunne lønnen ofte ikke dække en families udgifter, og det var derfor almindeligt, at såvel kvinder som børn måtte arbejde i minerne og på fabrikkerne. Her arbejdede de under umenneskelige forhold og til en ussel løn. Arbejdernes svar på disse forhold var at slutte sig sammen i fagforeninger, der skulle kæmpe deres sag. Og fra o. 1850 bedredes arbejderklassens levevilkår. (O130)

IDEOLOGIER: LIBERALISME & SOCIALISME

I 1776 udgav skotten Adam Smith bogen "The Wealth of Nations", hvor han forklarede, hvorledes man bedst indretter et samfund. Det gør man ved at lade friheden råde. I stedet for at staten eller nogen anden bestemmer over produktionen, skal den fri konkurrence bestemme, hvad og hvordan der produceres. Hvis man lader markedets "usynlige hånd", som han kaldte det, bestemme, vil det give nationen velstand. Smiths værk var et opgør med den merkantilistiske tankegang, der betød en meget stærk statslig regulering af produktion og handel. I stedet betonedes han friheden for den enkelte og på markedet, og han kaldes ofte "liberalismens fader". "Liber" betyder fri på latin.

Over for liberalismen opstod i 1800-tallet socialismen (fra socius = forbundsfælle, kammerat). Ifølge socialismen skal produktionen organiseres til fælles bedste, og den enkelte fabriksejer skal ikke bestemme. Arbejderen skulle ikke kun sælge sin arbejdskraft, men være medbestemmende i en produktion til fælles bedste. Dette ville samtidig betyde, at ulighederne i samfundet blev mindre. For at styrke arbejderne skulle man danne fagforeninger, der kunne gennemtvinge krav over for arbejdsgiveren eller kapitalisten, som socialisterne udtrykte det. Karl Marx formulerede i 1848 sammen med Friedrich Engels "Det kommunistiske Manifest", hvor der bl.a. står: "Proletarer i alle lande foren jer". Proletarerne var de besiddelsesløse, og hvis de samlede sig, kunne de skabe et retfærdigt samfund for alle. (O131-2)

STORPOLITISK UDVIKLING: NATIONALISMEN TYSKLAND & ITALIEN SAMLES

I februar 1848 brød der en ny revolution ud i Paris. Kongen måtte forlade fransk jord, og der blev indført et republikansk styre - Den Anden Republik. Revolutionen spredte sig hurtigt til de tyske stater. Der blev dog ikke skabt en fælles tysk stat i denne omgang, men de liberale tanker om forfatninger havde slået rod flere steder, og symbolet for dette blev den sort-rød-gyldne fane, der i dag er det tyske flags farver.

Den tyske statsmand Otto von Bismarck gennemførte som "jernkansler" i Preussen samlingen af Tyskland i et rige under preussisk ledelse. I løbet af tre mindre krige lykkedes det Preussen at overbevise og presse de andre småstater til at gå med i en fælles tysk stat. Først vandt Preussen og Østrig-Ungarn i fællesskab over Danmark i 1864. Dernæst blev Østrig-Ungarn slået i en krig i 1866, og endelig vandt Preussen over Frankrig i den fransk-tyske krig i 1870-71. Preussens hovedstad Berlin blev det nye Tysklands hovedstad, og i 1871 blev Wilhelm 1. udråbt til kejser i Det Tyske Rige. Politisk, økonomisk og industrielt blev Tyskland i de efterfølgende år en stormagt på den europæiske scene.

Omtrent på samme tid blev Italien samlet til et rige. Her spillede den nationale vækkelse en afgørende rolle, og i 1859-61 lykkedes det at samle det meste af Italien i en stat. Den nationale helt blev Giuseppe Garibaldi, der med sine kampgrupper fik samlet Syditalien, og i 1870 blev Rom Italiens hovedstad. Italien havde dermed fået den form, som vi kender i dag. (O137-38)

Perioden 1914-45

STORPOLITISK UDVIKLING

1. VERDENSKRIG 1914-18

1. verdenskrig blev udløst af et politisk mord i Bosniens hovedstad Sarajevo. Det østrigske tronfølgerpar ærkehertug Franz Ferdinand og Sophie var på besøg i Bosnien, som på det tidspunkt var en del af det østrig-ungarske kejserrige. Den 28. juni 1914 kørte de i åben vogn gennem Sarajevos gader. En nationalistisk gruppe ved navn "Den Sorte Hånd" fra Serbien havde planlagt et attentat mod parret som i første omgang mislykkedes. Men kort efter holdt ærkehertugens vogn lige ud for en af attentatmændene, der havde sat sig på en café, og med to pistolskud dræbte den 19-årige Gavrilo Princip ærkehertugen og hans hustru.

Det var hverken det første eller sidste attentat i historien, men det, der fik de alvorligste følger, fordi de europæiske stormagter var bundet sammen i forskellige alliancer. Ingen af stormagterne ville bøje af, og i løbet af godt en måned brød krigen ud. Skuddet i Sarajevo udløste krigen, men det var ikke årsagen til krigen. Årsagen skal søges i oprustningen og den intense rivalisering mellem stormagterne.

Da kanonerne begyndte at tordne i august 1914, troede alle og særligt generalerne, at det ville blive en traditionel krig med nogle få slag, der afgjorde kampen. Men sådan kom det slet ikke til at gå. I vest rykkede tyskerne frem gennem Belgien og ind i Frankrig efter planen, men franskmændene og englænderne fik standset den tyske fremmarch lidt nord for Paris. Krigen udviklede sig derefter til et skyttegravshelvede. Begge sider gravede sig ned i skyttegrave i flere rækker bag hinanden, og uanset hvor mange soldater, der blev sat ind i angrebene gennem de fire år, lykkedes det ikke at knuse modstanderne. Omkring 9 millioner soldater faldt, og sammen med ofre for epidemier og sult kommer det samlede antal døde som følge af 1. verdenskrig op på 25-30 millioner. Afgørende for krigens udvikling var, at forsvaret var blevet meget stærkere end angrebet pga. maskingeværet og pigtråden. Med disse to midler var hærene på vestfronten i stand til at holde hinanden i skak. For første gang anvendte man krigsgas, flyvemaskiner og hen mod slutningen tanks, men ingen af disse fik afgørende betydning.

1917 blev på to måder vendepunktet i krigen. Der udbrød revolution i Rusland, og i november tog kommunisterne under Lenins ledelse magten. De indgik i marts 1918 en våbenhvile med modstanderne. Nu kunne Tyskland og Østrig-Ungarn flytte tropper til vestfronten, men det var for sent. For

USA gik i april 1917 ind i krigen mod Tyskland og Østrig-Ungarn, og friske tropper og forsyninger fra USA var begyndt at strømme til Europa.

Samtidig med, at krigen gik Tyskland imod, og leveforholdene for den civile befolkning forværredes, udbrød der oprør i flere tyske byer. Der blev indledt våbenstilstandsforhandlinger, og endelig i november 1918 tav kanonerne. Et europæisk mareridt var slut.

På fredskonferencen efter krigen i Versailles stødt to principper sammen: På den ene side den amerikanske præsident Wilsons 14 punkter, der skulle sikre national selvbestemmelsesret og ordnede forhold mellem staterne. På den anden side franske krav om, at Tyskland skulle betale for ødelæggelserne, og at et nyt tysk angreb skulle forhindres. Tyskland deltog ikke i forhandlingerne, og fredsaftalen kom mest til at tilgodese de franske ønsker. Hovedpunkterne blev:

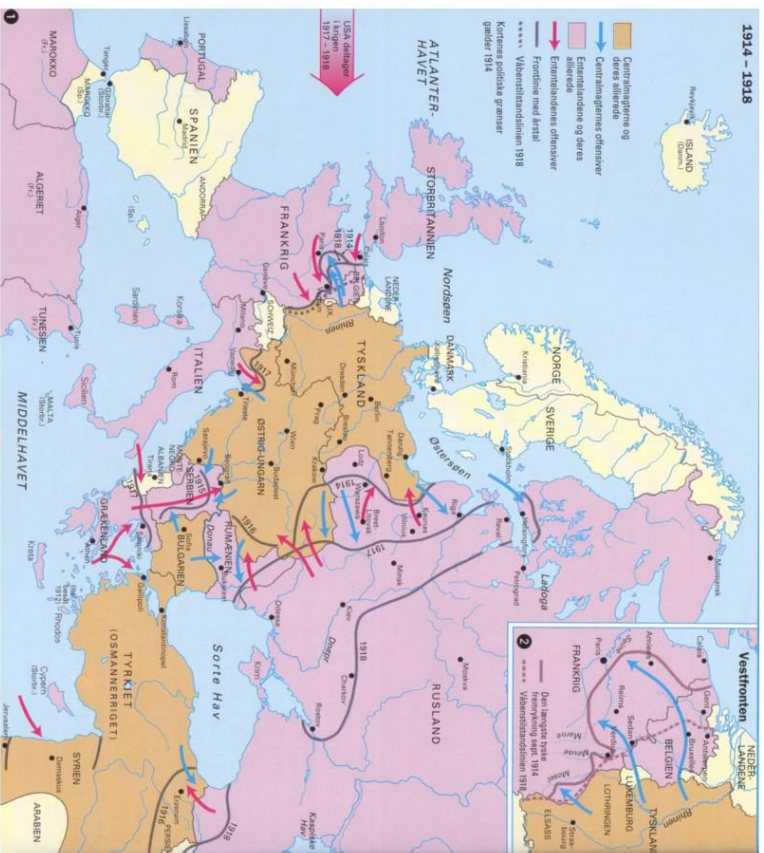
1. Tysk afståelse af Alsace-Lorraine (som de tog i 1871) og andre mindre områder.
2. Afmilitarisering af Tyskland.
3. Krigsskadesbetalinger på i alt 132 mia. guldmark.
4. Oprettelse af Folkeforbundet (en forløber for FN).

De hårde krav vakte stor vrede i Tyskland, men i 1919 underskrev den tyske delegation under protest traktaten. Versailles-freden blev i Tyskland opfattet som en stor ydmygelse. (O146-8)

MELLEMKRIGSTIDEN 1918-39

Europa var økonomisk stærkt svækket efter krigen, og USA havde overtaget Europas rolle som verdens industrielle og finansielle centrum. Frankrig og England havde finansieret en stor del af deres krigsførelse med lån i USA, og USA var rykket ind på mange af de markeder, som de europæiske stormagter hidtil havde domineret. Den amerikanske økonomi voksede med stormskridt efter krigen, og den amerikanske forbruger blev i stand til at købe de nye masseproducerede varer som biler, køleskabe og radioapparater. Europa derimod nåede først op på det økonomiske niveau fra før krigen i slutningen af 1920'erne. Særligt hårdt ramt var Tyskland, der tyngedes af krigsskadesbetalingerne. Udviklingen i slutningen af 20'erne var dog præget af optimisme: Økonomien gik fremad, og stormagterne var på talefod.

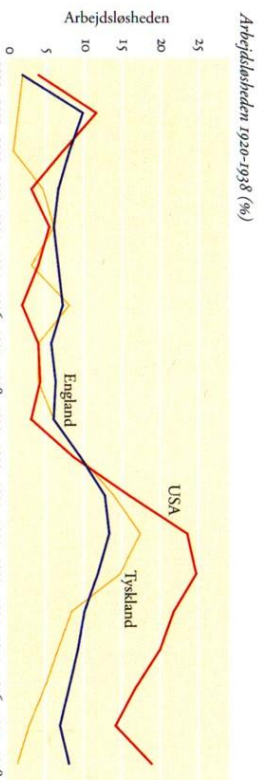
Men så slog verdenskrisen igennem i begyndelsen af 30'erne og kastede landene ud i økonomisk krise, massearbejdsløshed og politisk uro. Verdenskrisen begyndte i USA med et børskrak i Wall Street i oktober 1929, hvor aktiekurserne faldt med en tredjedel. Banker og virksomheder gik fallit og måtte dreje nøglen om. Produktionen og forbruget faldt, og arbejdsløsheden steg til ukendte højder.

1. verdenskrig 1914-18

Europa efter 1. verdenskrig

Kilde: J. Bender og H-K Gade: Mellemkrigstiden og 2. Verdenskrig 1919-1945: 1984

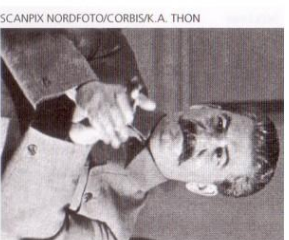
Detalje fra Nevinsons La Mitrilleuse (da: Maskingeværet)

Skyttegravsbillede

Adolf Hitler i spidsen for sit folk (propagandaoplakat)

SCANPIX NORDFOTO/CORBIS/K. A. THON
Josef Stalin
(Sovjetunionens leder 1928-53)

Krisen bredte sig til hele verden og specielt Europa, der havde lånt mange penge i USA. USA trak lånene tilbage, og det betød virksomhedslukninger og -indskrænkninger. Krisen blev forværret af den økonomiske politik, som regeringerne førte. Man troede, at markedet nok ville rette sig, hvad det dog ikke gjorde, og undlod derfor i første omgang at gøre noget ved krisen. Mindst lige så alvorligt var det, at hvert enkelt land søgte at beskytte sine egne arbejdspladser bag høje toldmure. (O148-9)

SOVJETUNIONEN

Der var dog et land, der ikke blev ramt af krisen, nemlig Sovjetunionen, der næsten helt havde trukket sig ud af verdensmarkedet og i stedet indført en socialistisk planøkonomi.

Efter nogle år med en moderat politik valgte den nye sovjetiske leder Stalin i 1928 at gennemføre den første femårsplan og at kollektivisere landbruget. Femårsplanen indebar, at der skulle ske en kraftig industrialisering af det sovjetiske samfund under statens fulde kontrol. Midlerne til dette var ideologiske opfordringer og ikke mindst tvang og trusler over for den almindelige befolkning, der i "det nye sovjetmenneskes navn" måtte acceptere ekstremt ringe leveforhold.

Landbruget skulle producere fødevarer til de nye masser af arbejdere i byerne, og i stedet for små og mellemstore private landbrug ønskede Stalin med kollektiviseringen at skabe store statsejede brug, som staten kunne kontrollere og udnytte. Bønderne satte sig til modværg, men straffen var hensynsløs og brutal. I millionvis blev bønderne fordrevet, myrdet eller sultet til døde. Man regner med, at prisen for Stalins kollektivisering var seks millioner liv.

Igennem 1930'erne fortsatte Stalins terror. Der blev oprettet et utal af lejre i Sibirien og andre svært tilgængelige dele af det kæmpestore rige, og her måtte de dømte arbejde under forfærdende forhold. Over syv millioner var i løbet af 30'erne i Gulag, som lejrsystemet kaldes på russisk. (O149-50)

HITLERS TYSKLAND

I årene efter Første Verdenskrig vendte mange i Europa det demokratiske liberale system ryggen. I 1920 var Adolf Hitler med til at grundlægge Tysklands Nationalsocialistiske Arbejderparti (på tysk NSDAP), der mente, at Versailles-traktaten skulle annulleres, Tyskland gøres stort og stærkt igen, og at jøderne skulle udelukkes fra samfundet. Dermed var hovedlinierne for den nazistiske tankegang udstukket.

I 1922 fik en lignende bevægelse under Benito Mussolini magten i Italien. Mussolini repræsenterede den fascistiske ideologi, der ligesom

nazismen var præget af en antidemokratisk og ekstrem nationalistisk tankegang, men som ikke havde det samme antisemitiske indhold.

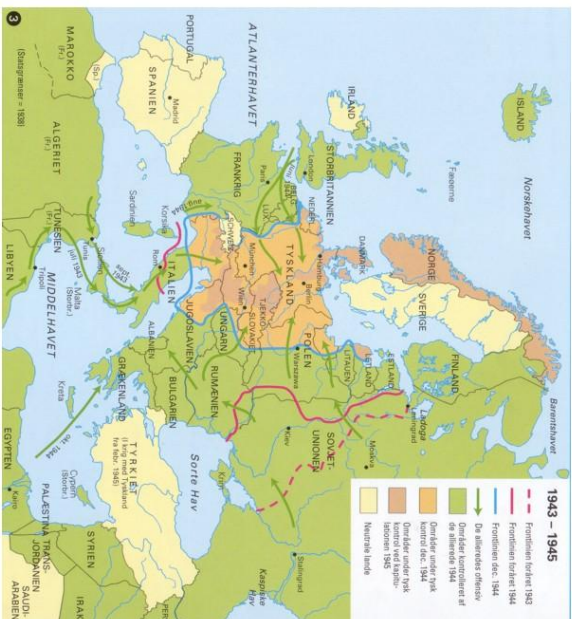
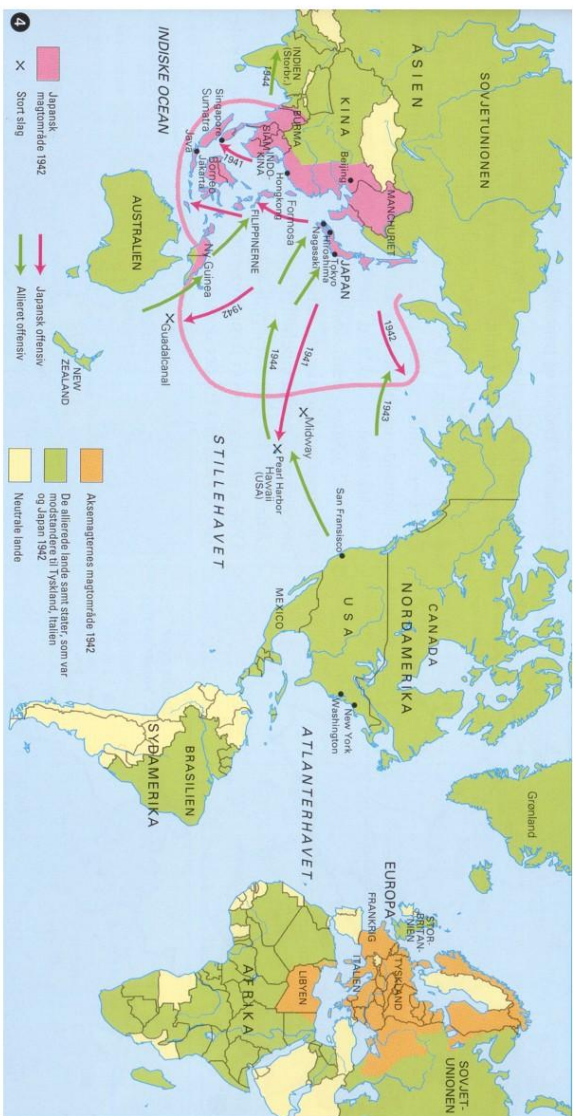
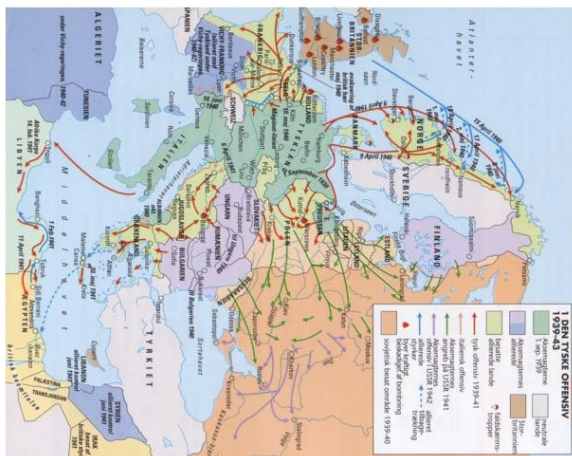
Efter krisens gennemslag i Tyskland gik det stærkt fremad for nazistpartiet i Tyskland, og ved det sidste frie valg i 1932 fik nazistpartiet 32,7 % af stemmerne. Året efter den 30. januar 1933 blev Hitler på lovlig vis udnævnt til rigskansler. Ved hjælp af vold, terror og trusler lykkedes det Hitler at få den absolutte magt i Tyskland to måneder senere, da Den Tyske Rigsdag gav lovgivningsmagten til Hitler.

Nazificeringen af det tyske samfund begyndte. Politiske modstandere som kommunister og socialdemokrater blev nådesløst forfulgt, og i 1933 åbnede nazisterne den første koncentrationslejr. Ved at sætte gang i offentlige arbejder som motorveje og en vældig oprustning lykkedes det Hitler i løbet af få år at afskaffe arbejdsløsheden. Forfølgelse af jøder blev sat i system med de såkaldte Nürnberg-love, der udelukkede jøderne fra "rigsfællesskabet", og som forbød ægteskab og seksuelt samvær mellem jøder og "ariere". Denne forfølgelse udviklede sig senere under krigen til en systematisk udryddelse af jøder i dertil indrettede lejre med gaskamre – 6 mio. jøder måtte lade livet! Efter magtovertagelsen udviklede nazisterne desuden tanken om "Lebensraum": Tyskland skulle erobre store områder i Østeuropa, der kunne forsyne "Det Tredje Rige" med råvarer og billig arbejdskraft.

Efter magtovertagelsen gik Hitler i gang med at rette op på de uretfærdigheder, som han mente, at Versaillesfreden havde påført Tyskland. Ingen af stormagterne greb ind, da Hitler oprustede, genindførte værnepligten og gradvis udvidede det tyske område. Frankrig havde vanskeligt ved på egen hånd at gøre noget mod Hitler, og englænderne troede på den såkaldte "appeasement", der på dansk kan oversættes til "fredeliggørelse". Hvis man imødekom Hitlers rimelige krav, ville han blive tilfreds, og man kunne opbygge et tillidsfuldt forhold mellem Europas stormagter. Men det var en fejltagelse! Efter at Hitler først havde indlemmet Østrig og Tjekkosllovakiet (med de øvrige stormagters accept), angreb han 1. september 1939 Polen, hvilket blev startskuddet til 2. verdenskrig. (O150-2)

2. VERDENSKRIG 1939-45

Inden tyskerne angreb Polen, havde de indgået en aftale med Sovjetunionen, den såkaldte Hitler-Stalin pagt. Ifølge aftalen blev Polen delt mellem Tyskland og Sovjetunionen, og Stalin fik frie hænder over for de baltiske lande og Finland. Hitlers felttog mod

Polen blev en succes for den nye type krig "Blitzkrieg", som det tyske militær havde udviklet. I løbet af seks uger løb tyskerne den polske hær over ende.

I 1940 fortsatte Hitler sin ekspansion i Europa. Danmark og Norge besat i april, og i maj var turen kommet til Frankrig, Holland og Belgien. Ligesom i Polensfelttoget var tyskerne deres modstandere helt overlegne. Som en anden Napoleon var Hitler i sommeren 1940 helt dominerende i Europa. Men England ville ikke give op. Den stærke engelske flåde og det effektive luftvåben forhindrede en planlagt invasion, og i den nye premierminister Winston Churchill havde briterne fundet den mand, der kunne forene og opildne landet i kampen.

I sommeren 1941 kastede Hitler sig ud i sit dristigste felttog: Angrebet på Sovjetunionen. Kampene på østfronten blev uhyre blodige, og fronten bølgede frem og tilbage, indtil russerne i november 1942 omringede de tyske styrker i Stalingrad. I begyndelsen af 1943 overgav de tyske styrker sig, og derefter blev tyskerne langsomt, men sikkert, trængt tilbage.

Da japanerne, der var tyskernes allierede, i december 1941 angreb den amerikanske Stillehavsflåde i Pearl Harbour, trådte USA ind i krigen. I midten af 1943 gik de allierede i land på Sicilien, og med invasionen i Normandiet i juni 1944 rykkede også de amerikansk-britiske tropper frem mod Tyskland. Men der skulle gå næsten et år, før Tyskland den 8. maj 1945 endelig kapitulerede. Hitler begik selvmord i sin bunker i Berlin, da russerne indledte det sidste og afgørende slag mod Berlins centrum.

Krigen i Europa kostede omkring 40 millioner menneskeliv, heraf halvdelen fra Sovjetunionen. Selv om amerikanerne og englænderne befriede Vesteuropa fra det nazistiske styre, var det russerne, ukrainerne og andre folkeslag i det gamle Sovjetunionen, der betalte langt den højeste pris.

Parallelt med krigen i Europa udspillede 2. verdenskrig sig i Fjernøsten. Japan optrådte her som imperialistisk stormagt og forsøgte at sikre sig kontrollen over olie og andre råstoffer i nabolandene. Fra 1937 og frem besatte Japan de østlige dele af Kina og i 1940 desuden Fransk Indokina, det nuværende Vietnam, Cambodja og Laos. USA besvarede med at standse al handel med Japan og advare Japan mod at fortsætte sin ekspansionistiske politik. Det japanske svar blev voldsomt med angrebet på USA's flådebase på Hawaii, Pearl Harbour, i december 1941.

Dette satte for en tid USA's stillehavsflåde ud af spillet, så Japan uhindret kunne fortsætte sin erobring af asiatisk område. I midten af 1942 kontrollerede Japan stort set hele Sydøstasien og truede de engelske besiddelser Australien og Indien. USA genvandt ret hurtigt sin militære

styrke i Stillehavet og fik vendt krigen, så de i foråret 1945 stod over for at skulle invadere selve Japan.

Men i stedet for en invasion, der ville have kostet enorme tab på begge sider, valgte den amerikanske præsident at kaste atombomber over byerne Hiroshima og Nagasaki i august 1945. Skønnet over antallet af ofre varierer mellem 70- og 120.000 i Hiroshima og mellem 60- og 80.000 for Nagasakis vedkommende. Resultatet blev, at Japan overgav sig d. 15. august. (NP & O152-6)

Perioden 1945-i dag

DEN KOLDE KRIG 1947-89

Tysklands, Italiens og Japans nederlag og svækkelsen af Storbritannien og Frankrig i 2. verdenskrig efterlod USA og USSR som de eneste supermagter. Deres ideologiske og politiske konfrontation kom til udtryk i 'den kolde krig'. Krigen kaldtes ”kold”, fordi de to supermagter ikke på noget tidspunkt var i direkte kamp med hinanden.

Konflikten mellem de to magter var allerede opstået inden den endelige sejr. Vestens allierede havde på Jalta i februar 1945 (modstræbende) indvilliget i sovjetisk kontrol over Østeuropa efter krigens afslutning. I 1949 havde Stalin udviklet en atombombe og gjorde dermed ende på USA's monopol på kernevåben. Som svar opbyggede USA Vesteuropas forsvar gennem oprettelsen af Atlantpagten (NATO) i 1949. I 1952 prøvesprængte USA en brintbombe; Sovjet fulgte efter i 1953.

Skønt det begyndte som en konflikt over Centraleuropa, udviklede den kolde krig sig hurtigt til en global konfrontation. USA betragtede Korea-krigen (1950-53) som et verdensomspændende kommunistisk komplot, og den amerikanske politik kom nu til at dreje sig om en 'inddæmning' af kommunismen gennem en række omringende alliancer. NATO blev fulgt op af den Sydøstasiatiske Forsvarsalliance (SEATO) i 1954 og Bagdad-pagten i 1955; USA havde mere end 1.400 udenlandske baser, herunder 275 baser til atombombefly, i 31 lande rundt om USSR. Så længe kernevåben kun kunne kastes fra fly, udgjorde disse baser en enorm fordel for USA. Men da begge sider i begyndelsen af 1960'erne begyndte at anvende ballistiske kernevåbenmissiler, der kunne affyres fra land eller ubåde, ændredes balancen. Nu kunne begge supermagter i tilfælde af krig angribe modpartens byer direkte.

I oktober 1962 blev denne plan næsten sat på en prøve. Efter et mislykket amerikansk forsøg på at vælte det kommunistiske styre på Cuba installerede Sovjet raketbaser på Cuba. Præsident Kennedy proklamerede en 'karantæne' af øen og truede med, at hvis raketterne blev affyret, ville USA øjeblikkeligt gøre gengæld mod USSR. Derefter gik russerne med til at fjerne dem, mod at Kennedy fjernede nogle raketbaser i Tyrkiet.

Denne krise med dens reelle trussel om en atomkrig skulle blive vendepunktet i den kolde krig. Begge de to store blokke var allerede begyndt at vise tegn på afkræftelse, mest alvorligt på sovjetisk side. Ungarn og Polen gjorde oprør i 1956, og fra 1960 begyndte Kina (kommunistisk fra 1949) åbent at give udtryk for sin utilfredshed over

territorier og ideologi. I Vesteuropa ville Frankrig ikke anerkende USA's politiske ledelse efter 1958 og trådte ud af NATO. USA gik dog styrket ud af Cuba-krisen, men måtte senere i 1960'erne se sig ydmyget i Vietnam, hvor det ved hjælp af guerilla-taktik og støtte fra USSR og Kina lykkedes for det kommunistiske Nordvietnam at trække USA ud i en udmattende krig. Krigen forårsagede så stor utilfredshed i den amerikanske befolkning, at supermagten måtte trække sig ud, hvorefter Sydvietnam blev underlagt kommuniststyret i Nord.

Et ønske om at begrænse spredningen af kernevåben førte til vedtagelsen af et delvis stop for prøvesprængninger i 1963 og en ikke-spredningsaftale i 1968, men ikke alle atommagter eller potentielle atommagter underskrev disse aftaler (Frankrig, Kina og Indien), mens andre (som Irak) senere løb fra deres forpligtelse. Derfor fortsatte den kolde krig, og supermagterne opbyggede enorme arsenaler af kernevåben. I sidste ende voksede USSR's økonomiske og politiske vanskeligheder så meget, at den sovjetiske leder Mikhail Gorbatsjov (1985-91) mente, at kun en drastisk nedskæring i de militære udgifter kunne skabe en lettelse. Først trak USSR alle tropper ud af Østeuropa (1989), derefter erklærede NATO og Warszawapagten, at modparten ikke længere var en fjende (1990), og til sidst begyndte USSR selv at gå i opløsning (1991). Flere aftaler om nedskæringer af både kernevåben og konventionelle styrker fulgte snart efter, men hvad der skulle stilles op med det store arsenal, som det tidligere USSR havde ophobet, gav dog anledning til nogen bekymring. (PHA154-5)

POLITIK OG ØKONOMI: EUROPA UNDER DEN KOLDE KRIG

I Europa var der gået et "jerntæppe" ned igennem kontinentet, som Churchill allerede i 1946 udtrykte det.

Vesteuropa var præget af økonomisk fremgang og tættere samarbejde mellem landene. Først havde Marshall-hjælpen medført, at man oprettede samarbejdsorganisationen OEEC (i dag OECD), men endnu vigtigere var oprettelsen af det, der i dag er blevet til EU.

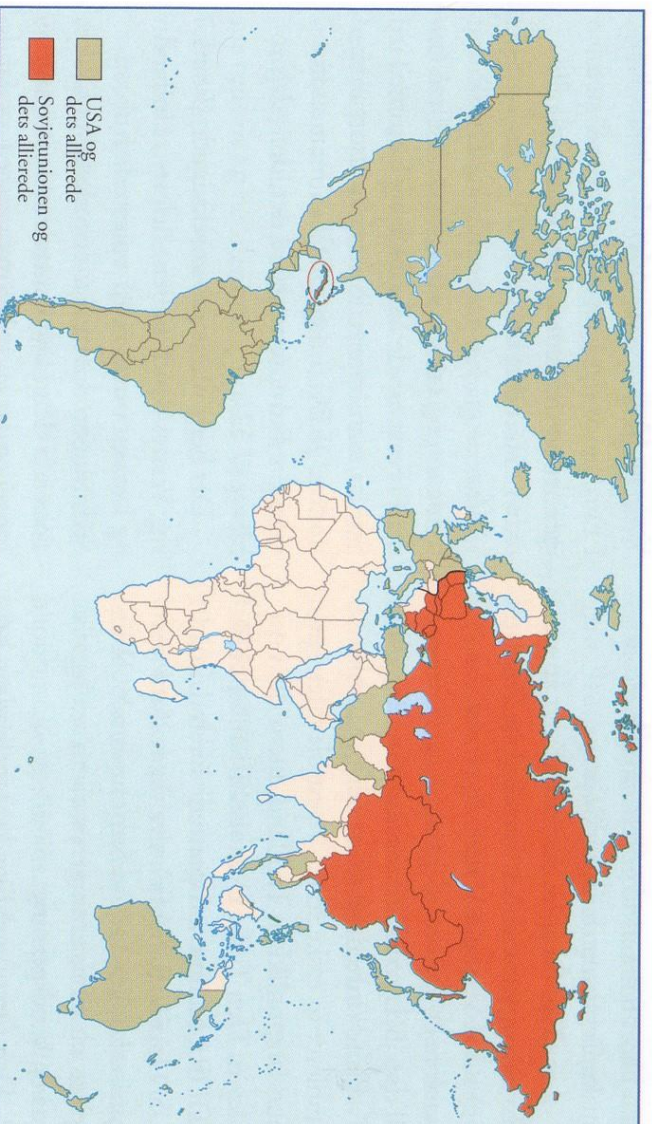
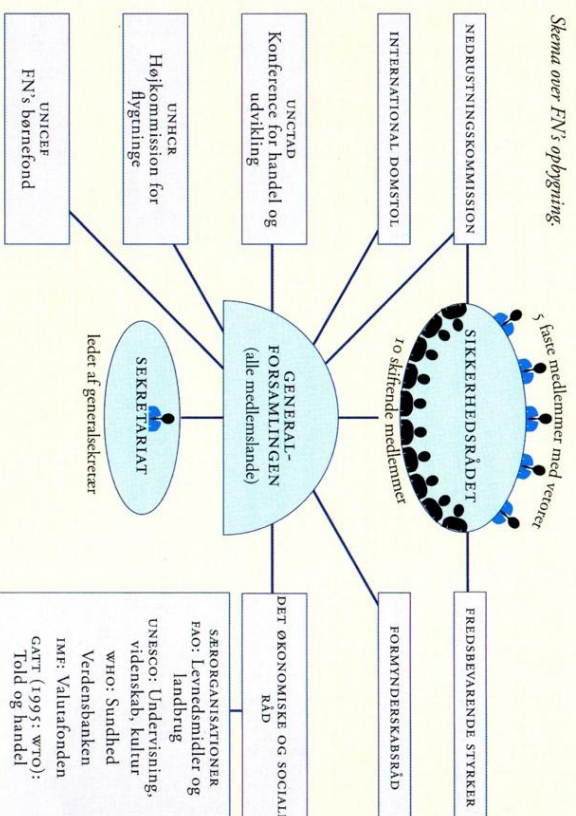
Det begyndte med, at seks lande (Frankrig, Vesttyskland, Italien, Belgien, Holland og Luxembourg) i 1951 oprettede Kul- og Ståunionen. I denne union skulle produktionen af de to helt centrale industrivarer foregå under en fælles myndighed, og landene afgav selvbestemmelsesret (suverænitet) til denne myndighed. Den skulle overvåge priser og fastsætte regler for produktionen. Det var et økonomisk-industrielt samarbejde, men langt vigtigere var den politiske betydning. Frankrig frygtede den voksende vesttyske økonomiske styrke, men med Kul- og Ståunionen ville et stærkere Tyskland ikke kunne udgøre nogen militær trussel. Kul- og Ståunionen blev

FN – FORENEDE NATIONER

Ligesom efter Første Verdenskrig opbyggede man efter Anden Verdenskrig en international organisation, der skulle sikre freden og fremme forståelse og samarbejde mellem landene. Organisationen kunne intet stille op over for de store konflikter mellem de to supermagter. Men til gengæld kom FN til at spille en vigtig rolle i løsnin-

sted, hvor staterne kunne tale sammen og forhandle. FN havde ved grundlæggelsen 51 stater næsten udelukkende fra Europa, Nord- og Sydamerika, men medlemsstallet er siden steget, og i 2003 var det blevet til 191. I stigende grad kom landene i den såkaldte "tredje verden" til at sætte dagsordenen i sidste halvdel af 1900-tallet.

Skema over FN's opbygning.

Alliancer under den kolde krig

en stor succes, og i 1957 besluttede de samme seks lande med dannelsen af EF at udvide samarbejdet til at omfatte hele industrien og landbruget. EF blev i 1973 udvidet med Danmark, Storbritannien og Irland, i 1980'erne med Grækenland, Spanien og Portugal og i 1990'erne med Sverige, Østrig og Finland.

Fra slutningen af 1950'erne oplevede Vesteuropa den længste økonomiske fremgang (højkonjunktur) nogensinde. Produktionen steg med høje procenttal hvert år, indkomsterne voksede og arbejdsløsheden blev reduceret til nogle få procent. Samtidig blev velfærdsstaten udbygget. Denne fremgang blev dog stoppet i 1973, da olieprisen blev firdoblet, og en periode med lavvækst og stor arbejdsløshed satte ind.

Anderledes gik det i Østeuropa. Fra slutningen af 1940'erne havde kommunisterne, bakket op af Sovjetunionen, taget magten i de østeuropæiske lande. Samtidig med genopbygningen efter krigen indførte man i Østeuropa planøkonomi (dvs. økonomien reguleres af staten og ikke af markeds kræfterne) ligesom i Sovjetunionen. Frem til omkring 1960 fungerede systemet nogenlunde. Det lykkedes at få genetableret produktionen af landbrugs- og industrivarer, og befolkningen fik adgang til gratis uddannelse og lave priser på de basale varer. Men systemet var ikke effektivt og manglede dynamik. Da der kom gang i den økonomiske vækst i Vesteuropa, blev manglerne ved den kommunistiske statsøkonomi åbenbare. Samtidig var Østeuropa præget af ufrihed. Kommunistpartiet regerede enevældigt bakket op af den sovjetiske magt, og andre politiske holdninger blev undertrykt. Der var censur, og det hemmelige politi sørgede for at tage sig af dem, der ikke fulgte kommunistpartiets linje. (O160-61&165)

AFKOLONISERINGEN

De europæiske magter havde siden De Store Opdagelser o. år 1500 oprettet kolonier i resten af verden – i Amerika, Afrika og Asien. Nogle af disse kolonier havde revet sig løs fra moderlandet i løbet af 1700- og 1800-tallet; her tænkes først og fremmest på USA, men også på de spanske besiddelser i Syd- og Mellemamerika, der blev selvstændige på Napoleonskrigenes tid. Hovedtendensen var dog, at de europæiske imperier voksede frem til verdenskrigene – ikke mindst i anden halvdel af 1800-tallet, hvor de dele af Afrika og Asien, der ikke allerede var kolonier, blev erobret af europæiske magter. Det største imperium opbyggede England med Indien, Australien, Canada og store dele af Afrika som vigtigste kolonier. Men også Frankrig underlagde sig store områder – i Nordafrika og Fjernøsten (Indokina).

Som følge af verdenskrigene var de europæiske magter afkræftede og havde ikke tilstrækkelige ressourcer til at holde sammen på deres koloniriger, og kolonierne begyndte at løsrive sig. I Asien fik kolonierne deres

selvstændighed fra slutningen af 1940'erne, mens de afrikanske kolonier i de fleste tilfælde først fik selvstændighed i slutningen af 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne. I 1965 var stort set alle kolonier selvstændige stater bortset fra de portugisiske kolonier, der først blev selvstændige i midten af 1970'erne.

Udviklingen var ikke ens i de mange asiatiske og afrikanske lande. Nogle lande opnåede først selvstændighed efter langvarige og hårde kampe (fx Fransk Indokina og Algeriet), mens andre opnåede uafhængighed uden blodsudgydelse. I nogle lande lykkedes det efter uafhængigheden at opnå ordnede forhold og en form for fremgang, mens andre lande sank hen i borgerkrige og tilbagegang. (NP&O162)

VERDEN EFTER 1989

I november 1989 faldt Berlinmuren, og de østeuropæiske lande skilte sig af med de kommunistiske magthavere. To år senere blev Sovjetunionen opløst, Rusland genopstod, og de øvrige republikker i det gamle Sovjetunionen blev til selvstændige stater. Rusland var stærkt svækket, og bortset fra de mange atomvåben ophørte landet med at være en supermagt. I stedet for to supermagter som under den kolde krig, var der i de efterfølgende år kun en supermagt tilbage, USA.

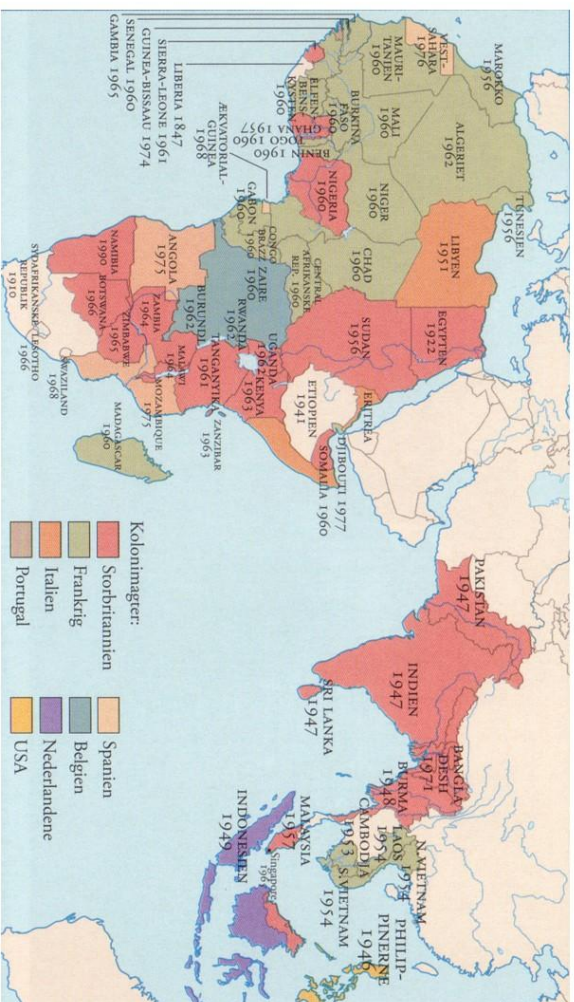
Samtidig med at truslen om en altødelæggende atomkrig ophørte, forsvandt Jerntæppet i Europa, og parterne behøvede ikke mere at frygte et angreb fra den anden side. Det betød, at man kunne begrænse udgifterne til det militære forsvar, men samtidig dukkede der nye trusler op.

En række nationale modsætninger brød frem i de tidligere kommunistiske lande. 1990'erne blev præget af krige i det opløste Jugoslavien og i Kaukasus i det tidligere Sovjetunionen. Udviklingen i Mellemøsten blev også præget af nye krige og konflikter.

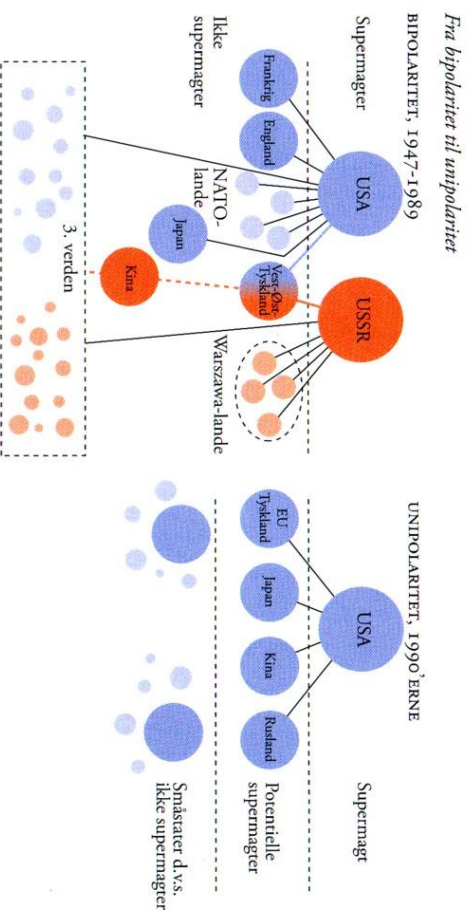
Efter 11. september 2001, hvor USA's finansielle og militære centre blev udsat for et terrorangreb, har den internationale politiske dagsorden været præget af supermagtens kamp mod terrorisme, der har ført til to krige – i Afghanistan og Irak. (O169)

EUROPA EFTER 1989

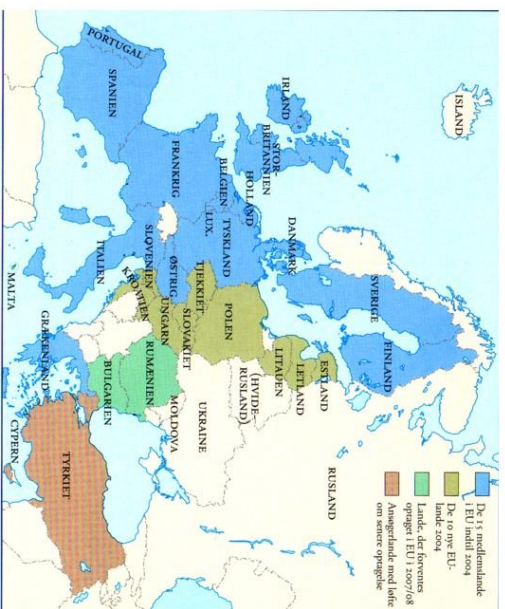
Sammen med jublen over at være frie stater igen, måtte landene i Østeuropa overveje, hvordan fremtiden skulle formes. I alle de østeuropæiske lande var der stor tilslutning til indførelsen af demokrati, frie valg og markedsøkonomi, men det var ikke let at omstille økonomien. I første halvdel af 1990'erne gik økonomien tilbage, da de statslige virksomheder blev lukket eller solgt, og der blev åbnet for udenlandske investeringer. Fra midten af 1990'erne gik økonomien igen fremad, men

Afkoloniseringen efter 2. verdenskrig

Kilde: Bertel Heurlin: Verden 2000, Gyldendal Undervisning
Verdensorden før og efter Murens fald

udviklingen var ikke uden problemer. De fleste østeuropæiske lande havde til at begynde med en svag økonomi, og samtidig var der hverken lyst eller råd til at opbygge en stor social sektor, som vi kender i de skandinaviske lande. I det nye Østeuropa var der en forholdsvis begrænset gruppe af rige forretningsfolk og en stor gruppe - særlig pensionisterne - med meget beskedne leveforhold. Det var dog ikke mange, der ønskede sig tilbage til tiden før 1989.

En særlig udvikling oplevede Tyskland. Mindre end et år efter murens fald blev Østtyskland (DDR) en del af Forbundsrepublikken Tyskland, og efter nogle år blev Berlin igen hovedstad. Med sine 80 millioner indbyggere var Tyskland nu klart det største land i Europa efter Rusland. Men det tog meget længere tid at sammensmelte de to dele af Tyskland. Forskellene var store, og der var alt for få effektive arbejdspladser i det tidligere DDR. Konsekvensen blev en meget højere arbejdsløshed i øst, lavere lønninger og dårligere leveforhold. En del vælgere i disse områder følte sig dårligt behandlet og søgte til de politiske yderfløje.

I løbet af 2003 blev der holdt folkeafstemning i otte østeuropæiske lande om optagelse i EU (som EF blev omdøbt til, da landene i starten af 1990'erne besluttede at indgå et tættere samarbejde med en økonomisk og monetær union og fælles udenrigs- og sikkerhedspolitik). I maj 2004 kunne landene sammen med Malta og Cypern indtræde som ligeværdige medlemmer af "den europæiske familie", som det lidt højstemt blev udtrykt.

Kort for optagelsen i EU var de fleste østeuropæiske lande også blevet medlemmer af NATO. Mens EU hovedsageligt var et samarbejde om økonomi og handel, betød optagelsen i forsvarssamarbejdet NATO, at landenes uafhængighed blev sikret. (O169-71)

Illustrationsfortegnelse:

(Hvad bogstavforkortelserne dækker over, kan ses nedenfor)

s. 2	Civilisationens opståen	PHA18-19
s. 4	Ægypten-kort	O15
	Samfundsmodel	EV16
	Pyramiderne	PV3s45
s. 6	Kort over græsk kolonisation	HA14
	Akropolis i Athen	GK140
	Samfundsmodel	EV29
	Alfabeter	EV25
s. 8	Kort over Romerriget	HA16
	Augustus	NP
	Samfundsmodel	EV38
s. 11	Kort over folkevandringerne	O42
	Samfundsmodel	EV52
	Kort over Frankerriget	O46
s. 13	Kort over det muslimske rige	HA22
	Kort over korstogene	HA25
s. 16	Kort over opdagelserne	O84
	Europas religioner	HA36
s. 18	Kort over Karl V's rige	PVA87
	Samfundsmodel	EV84
	Ludvig XIV	NP
s. 21	Samfundsmodel	EV115
	Napoleon	O120
	Europa 1815 (kort)	HA39
	Europa 1871 (kort)	HA41
s. 23	Håndspinding	EV103
	Mulespinding	EV105
	Industrialiseringen (kort)	O129
	Samfundsmodel	EV108
	Jernbaner (tabel)	O127
s. 26	1. verdenskrig (kort)	HA42
	Europa efter 1920	HA43
	Arbejdsløshed 1920-38 (graf)	O149
	La Mitrailleuse	PV17 (omslag)
	Skyttegravsbillede	PV17s127
	Hitler	VH2s229
	Stalin	GL P-Å301
s. 28	Den tyske offensiv (kort)	PHA132
	Kampvogn	PV18s251
	Japans ekspansion (kort)	HA47
	Tysklands nederlag (kort)	HA47
	Atomprøvesprængning	O155
s. 31	FN	O158
	Den kolde krig (kort)	O159
s. 33	Afkoloniseringen (kort)	O162
	Verdensorden (model)	O169
	EU (kort)	O170

Kildefortegnelse:

Efter hvert afsnit er angivet, hvor teksten fortrinsvis er taget fra. Angivelsen består af en bogstavforkortelse for et værk efterfulgt af sidetallene i det pågældende værk. Hvad bogstavforkortelserne henviser til, kan ses af følgende liste:

EV	Gade, Hans Kurt m.fl.: Europas Verdenshistorie, Munksgaard 1985
GK	Fich, Henrik m.fl.: Græsk Kunst, Gad 2001
GL P-Å	Gyldendals leksikon P-Å, 2002
HA	Henningsen, Karsten: Historisk Atlas, Geografforlaget 1998
O	Grubb, Ulrik m.fl.: Overblik i korte træk, Gyldendal 2005
PHA	Parker, Geoffrey (ed.): Politikens Historiske Atlas, 1996
PV	Erling Bjøl: Politikens Verdenshistorie, 1982-87
VH2	Olesen, Thorsten Borring m.fl.: Verdenshistorie 2 – fra 1750 til 1945

Betegnelsen NP dækker over, at Nikolaj Petersen har forfattet de pågældende afsnit.